

Сава Чалый

Микола Костомаров

Микола Костомаров

САВА ЧАЛЫЙ

Драматические сцены на южнорусском языке

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА:

Петро Чалый — старшина козацкий

Павло Булюк — старшина козацкий

Андрей Гордый — старшина козацкий

Антин Гайдаревиц — старшина козацкий

Ничипир Обизняк — старшина козацкий

Онисифор Чуркевич — старшина козацкий

Карпо Немирович — старшина козацкий

Грицько Лысый — старшина козацкий

Микита Завалченко — старшина козацкий

Мосий Дзыга — старшина козацкий

Сава Чалый, син Петра.

Игнат Голый.

Коронный гетман Конецпольский.

Лисецкий, польский офицер.

Параска Вапулиха, вдова в Трахтемирове.

Катерина, дочь ее.

Настя, девушка из Трахтемирова.

Хомка, слуга Савы.

Мотря, служанка Савы.

Козаки.

Жители Трахтемирова.

Действие в 1639 году в Малой, потом в Червонной Руси

Действие первое

СЦЕНА 1

Открытое место в поле, усеянном кустарниками. В глубине театра — горы. Издали синее Днепр, а за Днепром видна песчаная степь. Чиновники: Петро Чалый, Павло, Антин, Карпо, Грицько, Микита, Андрей, Сава Чалый, Ничипир, Онисифор, Мосий, Максими и многие другие толпою козаков сидят на траве. На почетном месте впереди Петро Чалый. Челадники выкачивают бочонки с горилкою, пивом и медом. Козаки распивают это кружками, стоящими перед каждым. Шум, крик, хохот, разгульный пир козацкий.

Видно, что Чалый угощает их.

Антин. А що ж, братці, усе у нас невесело. І гульня не гульня... Мов чий поминки

справляємо!

П е т р о Ч а л ы й. Але... їж паляниці, та зубів нема! Яка тепер веселость, панове братці, коли того й гляди, що і проклятий католик за гирю зачепить. Або ся жидова. Кат її наніс! Мов комашня, розплодилася. Ех, братці! Не те бувало у старину: і на світі жили, і хліб святий їли. А тепер... Були, кажуть, на масниці вареники, та у піст на вербу повтікали! Була своя воля, та вороги одняли!

И г н а т. Е, стариганю ти! Чого квилить? Ще божя воля! Хіба у нас козаків не стало?...

К а р п о. Та їх то, як кажуть, що не байрак, то козак, що не ярок, то гайдамачок... Та шкода! Запевне, скоро усі на ляхів попереводяться.

П а н л о. А хто ляшка рубати, той буде й козацьку клюгу знати! Забув стару помовку?

А н д р и й. Та нікому-бо.

Г р и ц ь к о. Як нікому?

А н д р и й. Та так... бач... Тепер який моторніший, та ще нежонатий, та ще не забув старого козацького обичая, так зараз поплівсь у Січ та й лицарює собі там із татарвою. А які поженились, так тим і байдуже! діти та жінка миліше від України: за їй – хоча й у католики... що робитимеш? Така пора прийшла, що ще, мабуть, і з почину віку не було такої; зусім отак... скрутились... нінавіщо! Трасця його матері!..

С т е п а н. Воно ж усе то по-божому діється. Оце вже, бачите, хоч у якій справі не возьми, як Біг дасть, мов своєю моччю повелять, так усе й гаразд буде; а друге ще, бачиться, й те, як то до того візьмуться; а вже як Біг не зволить, то хоч як не бийся, а все марно піде.

Г р и ц ь к о. Бачу вже й я, що прийшла до нас лиха година!

О н и с и ф о р. Тут, біс його батькові, так хотілося подраться б, а тут і виступу нема!

Н и ч и п и р. Але... от і ніякої поживи!

М а к с и м. Яка там у диявола пожива! Скоро з голоду пропадеш... не те що!

Н е с к о л ь к о г о л о с о в. Погана пора! Погана!

П е т р о Ч а л ы й. Ех, братища, не те колись у давні роки було, при батькові нашому Конашевичі; як не перся проклятий лях, та ні. Не те щоб як-небудь так... Бувало, духу козацького лякаються! А доставалося й татарві, й туркові, і всім. А що здобиченьки! І Боже милостивий! Не перелічиш, бувало. А все то через теє завзяття! Тепер уже таких і молодців нема. А тоді... як то ми їздили та під Синопу, і чого ми там не одбули! І холоду, й голоду, і бурі і сльоти... Море так горою й дметься, а ми... дармо... крутимся собі на чайках, а до бережжя мов до зірки. Тоді, нічого дуже хвастать, котрі були такі, що й уші попускали! А наш пан Петро Конашевич як крикне-гукне: "Гей, братища, Біг допоможе, супостат не здоліє; не на нас fuga — на ворогів Христових: не бійтесь, мої голіннії! Сказав, мов кухву горілки викотив, на усіх така веселость напала, що куди! Грім гримотить, дощ шумить, хвилі разом як заревуть, та вглиб, а там оп'ять наверх, та так нас і накриють, а блискавка... і Боже милостивий!

Тільки спом'янеш, так страшно як разом лискне, так так від усхода до захода усе небо мов огнем що палять, та очима після дивиться трудно... Така страхота, що й... А ми! От насправжки сказано, що не боїться козак ні тучі, ні грому, ні хмари, ні чвари!.. Аж кишки рвуть, пісні деруть. Здасться, грім притих. Біг дав, усі переплинули. Та вже ж і як і переплинули! Ой, задали ж ми перцю музувірові! Усе попалили, порізали, постріляли... напились удовіль кровавого пива! Повірите — ні чоловіка не залилося... Так хіба що молоді хлопці дівчат позоставляли, та й то... Погралися, та ік злидню! Які були християне у їх у полоні,— повипускали... Ще й грішми наділили, хто схотів в свою землю йти. А здобичі набрали стільки, що як повалили на чайки, так койякі не здержали... пурнули. І додому зо славою вернулись!

Тоді-то, як кажуть, тая слава по всьому світу мов гомоном віддалася. Як побачить татар або турок нашого брата, так так і обомліє: "Чубатий,— каже,— іде, лихо з собою несе". Тоді-то славна була та військова справа, що ні своїм, ні чужим себе у обиду не давала. Ей, горілки, хлопці! І ляшки були як маслом примазані. (Смеється). Коли то вже добре, мабуть, підогріли ми того турського шалтана, що він те й твердить, що листи до короля посила: "Та щоби не було,— каже,— сього Сагайдачного! Та щоб угомонили козаків!" А що ж з того? Напише, було, король до гетьмана: нащо так робить? Та й тільки! А коли дошкуляли їх бесурмени, так вони й нас благати. Він так умів себе показати, що й ляхи його шанували. Тоді й унія чорта зробила. Там-таки вибирають своїх онцихристів-архіреїв, щоб, бачите, ми їм голдували, а наш батько Сагайдачний призвав грецького патріарха та й посвятили собі митрополита. Тоді ляхи казали: "Оце бісів козак! Ти йому те, а він усе своє: із турком воювати не велять, а він те й зна, що землі їх плюндрує та руйнує; унію хочуть унести, а він усе її випихає та православну віру боронить!" От, панове, була година! І божя ласка нас не покидала: кому лихо, козакові усе добро. От коли так пожили ми на світі! Як умер наш батько, мовби на нас сарана налетіла, нема добра та й нема, усі терпимо.

П а в л о. І хіба таки меж нами не буде другого Сагайдачного?

И г н а т. Ні вже, поминайте його. Не такі козаки стали! Тепер уже таких послухачей нема, щоб доброго слухали. Аже ж скільки у нас уже гетьманів було: пропали через військові чвари!

П а в л о. Які через чвари, які через худий розум, а які через кривду свою. Що ж, як ізрадник — не терпітимеш!

И г н а т. Та були ізрадники... Вони були, а найбільш таких, що пропали через козацьке завзяття, мовляв, ні за віщо.

А н д р и й. Ні, се вже як хочеш, пане Ігнате: медведя не налігаєш, так і козака шкода нудзати. Свій розум май і доброго собі дбай, а козацьку волю не руш! Так, панове братці!

М н о г и е г о л о с а. Так, так.

А н д р и й. От, бачите, і всі за мною!

П е т р о. Гей, пива! Аже ж і пан Ігнат що хіба каже? Були зрадники, і покарав їх Господь; були й добрі люди, та загинули ані за віщо! Усякове було! Хоч от і Трясило

Тарас – яківський друзяка, адже ж пропав! Усе то не гарно,

що слухати не хочуть. І Павлюк би не закончив свого похода такечки, коли б його послухивали пани козаки.

С т е п а н. Воно-то й се правда. І чого воно й так, що от кому так усе удасться, чи він до великого дуже ума дійде, чи вже так Господь то дасть. От, бач, ти ж сам кажеш, що при Сагайдачному нам життя було, і Сагайдачного усі наші любили і вороги боялися. Чом же воно не кожному так? От хоч і наш покійний, дай, Господи, йому царство небесне за його мученицьку смерть,— я кажу — Остряниця... Чим не козак! Що ж? Спершу йому бардзо трапилося, а навіспісля... Божоньку мій! Аж згадувати страшно.

А н т и н. Ох, Остряниця, Остряниця... Степане наш добрий, милий! Царство йому небесне!

П а в л о. А як під ним вільно було!

А н д р и й. А який був голінний!

О н и с и ф о р. А який був на війні хоробрий! Сам, бувало, уперед іде!

Н и ч и п и р. А який був щедрий! Ніколи так не пройдеться, щоб він не обдаровав нас.

М а к с и м. А як його шанували!

Г р и ц ь к о. А який був до своєї справи дотепний!

П е т р о. Та ще й справедливий! Загинув, сердяга, через свою щирю правду!

М н о г и е г о л о с а. Ох, Степане, Степане наш, наш батько рідний!

П е т р о. От і заплакали! Та я й сам лиха спинюся... Самі сльози котяться. (Отирає слези). Плачте, панове, плачте. Воно хоч і кажуть, що то баба, не козак, хто рюма, та ні. За такі сльози отой, що на небі живе, ласкав буде.

П а в л о. Ех, братці, вічна йому пам'ять! Хоча покійників і гріх турбувати, а ще грішніш такого, що за віру головою наложив, та що ж, нічого казати! Оплошав і він перед кінцем: і себе, і братів своїх у напасть завів.

П е т р о. Бодай тебе, Павло! Чи тобі не гріх такечки казати? Ти знаєш, що доброму усі здаються добрі. Він вчиняв своє: піднявсь, побив ляхів, у другий раз нагнав та задав їм зради; тут пан просить, обіщує, перед хрестом та святим Євангеллям присягнувсь, що не буде унії. А наш пан гетьман то й дума-гада, що вони, мовляв, ляхи, хоча й католики, а все ж таки у Бога Христа вірують; коли заприсягнулись, так посоромляться... Розпустив своє козацтво та й поїхав. Поїхав же він не пити та гуляти, поїхав він Богові помолитися, Спасительові поклониться та божой матері молебень відправити. А тут... О Господи! Татари-бесурмени того не зроблять. Ні, треба його пам'ять чтити та шанувати та Бога за його душу молити, а казати так, брате, не подоба, великий гріх за се буде.

Н е с к о л ь к о г о л о с о в. Правда твоя, пане Петре, правда!

С т е п а н. Дай, Боже, йому царство небесне!

М и к и т а. Спаси його душу, Господи!

И г н а т. А ми вип'ємо за його душу!

Выкачивают бочонок и распивают.

С т е п а н. Царство йому небесне!

Г р и ц ь к о. Нехай се буде перед його душею!

М о с и й. Та щоб він за нас, грішних, Бога молив!

И г н а т. Він нехай у царстві за нас за всіх Бога молить, а ми його тут добром поминатимемо! Попи у церкві панахидою, а ми, козаки, у таборі піснею. (Берет бандуру). Ану, лишень, пани братці, ту пісню, що на смерть його скомпонували.

М н о г и е г о л о с а. Ану-ну!

Песня

Поют хором. Игнат играет на бандуре.

Ой забили ляхи нашого гетьмана,

Нашого гетьмана, пана Стефана.

Орлику, сизий орлику, молодий Стефане;

Україна плаче по тобі, гетьмане!

Орляку, сизий орлику, орлів братів маєш,

Що старії й молоді: сам їх добре знаєш;

Що старії й молодії, все в тебе вдалися,

Відомстити та за тебе усі поклялися.

Та всі ж вони завзятії, та всі голіннії,

А в їх коні воронії, швидкії й пирськії;

А в їх коні воронії, громкі самопали,

Та їх здавна супостати католики знали.

Та в їх списи булатнії, з довгими клюгами,

Всі гострі, як голочки з довгими кінцями;

А в їх шаблі булатнії на обидва боки,

Католикам зраду сиплють по всі вічні роки.

Набігають на городи як чорная хмара,

Увірилась католикам козацькая слава!

П е т р о. От півроку тому частіш співали цю пісню, чим тепер.

П а в л о. Е, панове, ще не загинула козацька мати! Заспівають її колись і шаблюки наші.

П е т р о. Тоді усі присягалися відомстити за його.

П а в л о. Ану-ну! Горілки... меду... ну! Щоб я луснув, коли оця шабля не нап'ється ляської крові. (Берет кружку). Царство небесне, вічний покой нашому доброму, милому панові гетьманові Остряниці, та тут же й тестю його Левку Гуні. Що ж, і він добра душа був... Так!

М н о г и е г о л о с а. Так, так.

П а в л о. Ну, і усім тим, що за віру Христову нападуть і муку одбули, тож царство небесне й вічний покой, а на ворогів наших зрада і пімство!

Н е с к о л ь к о г о л о с о в. Щоб їм добра не було! Щоб на їх чума напала! Щоб вони подохли усі! (Вместе).

П е т р о. Ну, панове громада, пили ми за мертвих,— вип'ємо лишень іще за здоров'я живих, тих, хто родину свою кохають і на глум лихим ворогам не дають.

Выкачивают еще бочонок и распивают.

Іще ж тепер меду, панове.

П'ють.

П а в л о. Ну, пане-брате, стій! Ми з тобою як два апостоли: ти, бач, Петро, а я Павло; Петро хоч старіший, а усе їх малюють умісті. давай руку! Спасибі і простибі тобі за твоє щире серце, та за твою ласку, та за твоє частування. Поділимось лишень чарочкою та вип'ємо за твоє здоров'я.

Все п'ють с восклицаниями.

Дай тобі, Боже, чого забажаєш: сина оженити, щоб було кому старості твоїй глядіти...

П е т р о. Мені нічого так не хотілось би, тільки щоб своїй неньці рідної Україні послужити.

С т е п а н. Так, так! От добра душа пан Петро Чалий. Та який ласкавий: от скільки разів уже він нас частує!

П е т р о. Що біг послав, призволяйтеся, панове; медку ще! (П'єт, за ним все).

П а в л о. А що твій син такий оспалий сьотодні? За цілу бесіду рота не роззявляв. Ей, Савко! Хіба ти такий був, коли ляхів, мов зайців, по чистому полю цькував та слави собі залучав?

С а в а. Був мед, та гості попили. На страшній неділі весілля не справляють! Ви кажете, чого я такий оспалий? А хто не буде оспалий у сюю злющу годину, коли проклятий недовірок мучить та катує православний люд без ласки? Ви кажете, чого я такий смутний та сумний? А хто не сумуватиме за своєю волею, що самі у себе віднімаємо? Хто веселитиметься, дивлячися на те, що там послідню худобу у людей забирають, дітей від матерей однімають, у православні церкви не пушають, сповідатися та причащатися не велять... Скоро із християн перевернуться на нехристей, а тут думки й гадки об тім нема! Мов не одної матері діти! Панове братці! Гуляли й діди наші, та й вороги від їх трусилися. А у нас... де кричать, а де співають, де кров іллють, а де горілку п'ють. Аби мені гаразд, а об других нема заходу! Не таке вам пиво пити подобає, коли наша Вкраїна пропадає!

П е т р о. Синку! Кажеш ти правду, та й луже правду! далебі, правду. Ми хоч старіші від тебе, та молодих слухати мусимо.

А н д р и й. На славу собі і нам вигодовав ти сина, пане Чалий! Голінний молодець! Ще й тридцяти літ нема йому, а вже дві пісні співають про його. Ану лишень, хлопці, про Саву пісню!

П е с н я

Ой то ж наш Сава в поход виступає,

На конику вороному жахом виграє;

Бухо ляхів дві тисячі, зосталося двісті,

Ще й багацько та за ними візьметься користі.

Як подивиться пан Сава на правую руку:

Ей, вискочи, коню, коню, із лядського трупу.

Як подивиться пан Сава через праве плече,

Позад його, поперед його кровавая річка тече.

С а в а. Колись і справді се було під Немировим, тому вже два роки. Се тоді, як вибрали Острианицю. Та й тепер би, може, зложили пісню, коли б було з ким йти на ворогів! О, дайте мені лишень тільки поміч та волю! Я б показав себе недовіркам... почоломкались би вони зо мною, із колишнім друзякою! Береженого, кажуть, Бог береже, а козака шабля стереже. Поки оця (указує на саблю) не защербилася, Сава знатиме, що робитиме! Бачив мене Конецпольський, приглядиться він до мене ще й ближче.

М н о г и е г о л о с а. Сава! Молодець, молодець пан Сава!

П а в л о. А біс їх батькові, ляхи добре знали нашого Саву під Немировим, та ще двічі!

С т е п а н. Не менш того і під Случчю!

А н т и н. А як він, із Остриницею тоді він був, та пробивсь крізь ляхів та іззаду їх дошмигав!

М о с и й. Усім молодець; не гарний тим тільки, що горілки не п'є.

Г р и ц ь к о. А, мовчи вже ти.

И г н а т. Та що й казати. Якби усі такі, не така б тоді й наша Україна була.

С а в а. Спасибі за теє, що ви мене не забуваєте. Але мені б миліше було слухати, якби ваші шаблі забряжчали або самопали заревли, ніж отаку честь на мене одного. Ех, братці, братці, пора б нам уп'ять на войну. От скоро рік сплине, як ляхи нас позабули.

П а в л о. Сто чортів їх батькові, щоб вони нас і на два дня не позабували! Братці! Пан Сана хоч і попріка нас, так за діло. Як таки ми позабули свою рідну матір боронити. А? Чи таки не гріх нам? Далебі, ми обабилися, братці!

Н е с к о л ь к о г о л о с о в. Що? Хіба в нас козацька кров застигла? За шаблі, братці! (Обнажають саблі). Го, го! На ворогів! На ворогів! Ходім!

П е т р о Ч а л ы й. Посідаємо лишень оп'ять, братці! Ляхів тут чортма, так і битися ні з ким. Наколихаєтесь з їми тоді, як ляхів споткаєте. А тепер поховайте їх. Та посідайте та мене послухайте. Я, бачите, вже і старий; хоч трошки п'янений, а все ще розума не пропив! От, бачиться, з такими голінними молодцями чого журиться? Та, бач, нічого не робите! А від чого се? Від того, що без Бога світ не стоїть, без царя земля не правиться. Бачиться, що у колоді багато бджіл, та усі слухають одної матері. Отак і се! Через що наша Україна у такій славі була при Сагайдачному? Через що нас добрі зважали, а злі лякалися? Через те, що тоді усі одно думали, одно й гадали, одного й послухали, а той слухав одного Бога, царя небесного! Отоді-то у нас і справа була, і божя ласка нас потішала! Тепер... як сучі ляхи убили нашого гетьмана Острианицю, що ми? Які позабігали катзна й куди, які пішли у Січ, а які поперевертались на ляхів... От тобі на! Нагибала коса каменюку! Гарцювала воля та й перестала; гуляла воля,

налигала й неволя! А якби у нас тепер гетьман був та справа, давно б ми католикам баньки повибивали!

И г н а т. От що праведно каже пан Петро, так праведно; як череді без личмана, так Україні без гетьмана!

А н д р и й. А що! виберемо собі гетьмана та тоді й гайда! Знатимемо, що починати.

Г р и ц ь к о. Та воно так, та де тих у диявола й козаків набрати! Вся козаччина запустила, мов перед кінцем світу.

П е т р о. А хіба забули, як Острияницю вибрали? Зійшлися панове енеральні та й вибрали; тоді до усіх козаків на раду. От і усе! Не бійтеся, аби вибрали гетьмана, а то де вони й наберуться! От тепер хоч і ми тутечки, усе люди шляхетні, виберемо собі! Чого бариться?

П а в л о. А що ж, панове, хіба ми не старші у війську?

М н о г и е г о л о с а. Що се за попитка? Оце ще!

П а в л о. Коли так, помолимося Богові та виберемо собі гетьмана!

М н о г и е г о л о с а. О!

П а в л о. Далєбі! Чи таки нам тут і заснітиться без діла! А ми без гетьмана нічого не зробимо! Хіба ми не козаки! Що це... Гетьмана! Панове! Гетьмана!

А н д р и й. Кого ж?!

П а в л о. Як ви скажете?

А н д р и й. А ти?

П а в л о. Пана Петра Чалого?

Н е с к о л ь к о г о л о с о в. Гарно, гарно!

Г р и ц ь к о. Мов шаблюю усік! Пана Петра! Пана Петра!

С т е п а н. Лучшого у нас немає!..

В с е. Немає, немає...

П е т р о. О ні, панове, ні: я вже старий, немошний, ослобоніте: у вас є й молодші, і достойніші.

П а в л о. Ні, ні, нам старого треба, та щоб розумний був, та управляти над нами умів.

М н о г и е г о л о с а. Пана Петра Чалого!

П е т р о. Ослобоніть, будьте ласкові!

М н о г и е г о л о с а. Ні, ні, гетьман наш! У Терехтемирів козаків скликати! Гетьман у нас є! Пана Чалого! Пана Чалого!

И г н а т. Ні, панове, тут є дотепніший від нього.

М н о г и е г о л о с а. Хто? Хто? Нікого нема!

И г н а т. Ні, є. От хто! (Указывает на Саву). Хто ляхів, як снопи, валяв? Від кого пан Конецпольський трусився? Хто під Немировом кровавую річку переплинув? Про кого наші дівчата співають? Чия слава по всій Україні як грім гримотить! От хто! Пан Сава Чалий, голінний, хоробрий, славний наш пан Сава!

П а в л о. Молодий іще, нехай послужить!

М и к и т а. Він гаразд воювать, а не вправлять: дуже сердитий!

С т е п а н. Таже ж ми вибрали батька! Як же можна синові над батьком старшинувати?

Ч а л ы й. Ні вже: у сім я вас не пораджу! Він хоч і хоробрий, та ні. Не можна: норов у його не такий. Ні, ні! А коли порадить, то от... пана Павла, а мене, буде ваша ласка, ослобоніть!

Сава скоро уходить, за ним Игнат.

П а в л о. Дякую. Пана Чалого, панове! Так!

В с е. Так, так!

П а в л о. Ну, тепер поїдемо у Терехтемирів.

В с е. Поїдемо! Поїдемо!

П е т р о. Ну, панове, коли вже вам так бардзо забажалось, щоб я був у вас гетьманом, так тепер і я не прічки.

В с е. Гетьмане наш! Гетьмане наш! (Уходять с шумом).

СЦЕНА 11

На дороге. С одной стороны лес, с другой — Днепр. И г н а т и С а в а.

И г н а т. Що тепер казатимеш, пане Саво!

С а в а. Нічого. На Україні є гетьман: ми ще не пропали.

И г н а т. Порвалися, мов з мотикою на сонце, бісові!

С а в а. Вони про тее знали, що починали. Ігнате, кажуть люди, що хто дбає, той у себе має. Брехня, не вір.

И г н а т. Ти бачив, як я бивсь за тебе.

С а в а. Багацько дякую! Піди, товаришу, до мого батька, шановного та вельможного папа українського гетьмана, та кажи йому чолом од мене і вічне опрощання!

И г н а т. Ні, друже, преж хмель потоне на воді, ніж я тебе покину.

С а в а. Прив'язать до його залізяку, так і потоне! Мені казали козаки, після того як я їх із полону аж сто та одинадцять вислобонив, знаєш, що вони мені казали? Тоді із оцеї право руки текла кров, я лежав обомлілий, хворий, як навіжений плигав з ліжка, не знав, куди сховатися од хороби, а край мене стояли козаки і говорили мені схоже на тее, що ти зараз мені промовив: "Дозналися, ка', ми було лиха, прийшлося було б і нам покуштувати від того бенкета, що ляхи Остряницю частували, коли б не пап Сава! Камінь попливе по воді — тоді хіба ми тебе забудемо!" І от! Мабуть, бісові, умудрувалися, здоровий байдак добули та й узвалили. Атож! дурний же і я був, що повірив!

И г н а т. Що ти тепер замишляєш?

С а в а. А от що: відправлю собі молебень, заберу свою худобу, що колись оцею (указывает на саблю) собі залучив, поклонюся своєму батькові і усім добрим людям, та ще по поклону на всі чотири сторони, та ще один на вісход сонця, поцілую рідну землю, заплачу трошки та й... поминайте як звали! Піду, куди очі дивляться! Коли я їм не до мислі, так і вони мені байдуже! Виженуть горобця із-під оселі, так він і до другої полетить! У ляхів землі багато: може, вони, як спом'януть про тее, яке колись їм лихо я

завдавав, та узнають, яка мені за се заплата була, приймуть мене до себе та где більш зважатимуть, чим ті, за кого я отут (указывает ка грудь) аж шість ран залучив. Поблукаю по білому світу, а там, може... Та вже мені шаблею не маяти! Пройшли мої літа із світа, як лист із дерева!

И г н а т. Як? Так і закончиш? Такий молодий та голінний! Ні. Не для того сіють пшеницю, щоб сарана поїла. Не для того тебе Бог такою силою та завзяттям наділив, щоб ти себе марно занастив. Буть тобі гетьманом! Коли не сокол, так рябець; коли не козак, так поляк, а Конецпольський тебе добре знає! Заходила і в ляцьку землю твоя слава! Знають тебе старії й молодії, чули про тебе й дівичі і молодичі! йти до ляхів — не їсти пирогів! Тільки Конецпольському сказати — зараз дасть війська, і будеш гетьманом!..

С а в а. Ні, друже, страшно! Хай мене зневіряють, аби честь моя не була зуривочна!

И г н а т. Так що ж! Ти думаєш, що як підеш до ляхів, так вони тебе так і приймуть? На тобі, скажуть, пане Саво, життя-биття, живи у нас та їж хліб, що ми для тебе зготували, за те, що ти колись нам так у печінки в'ївсь. Ні, вони з тобою ще умовляться, щоб ти їм служив, а вони й тобі тут же помагатимуть. Коли змовишся, так тоді й гетьманом будеш. А то сподіваться на ляхів, та ще й чогось лякається! Вони не такі — сам здоров знаєш! Ік нечистій матері шлях покажуть!

С а в а. А коли так, я зостанусь тут!

И г н а т. Що ж, волю маєш! Зоставайся при батькові, служи, хай тобою помикають, та оті, що горілку п'ють та тільки багато кажуть, а нічого не роблять, хай вони гордують тобою! Га, нашим Савою! Тим, що колись Остряниця казав: "Оце буде парень! Голову мені одріжете, коли він нас та не

визволить колись з-під ляхів, бо я ще такого молодця та розумника не бачив". Отак казав Остряниця, так говорило ціле військо наше, так об тобі судив весь люд православний. Та ще й ляхи-католики, і татари-бесурмени, і усі так говорили про нашого Саву! Тепер Сава підніжок якого Гордія або Завалченка! Гаразд! Гаразд! У очах темніє, як подумаєш, чим би той Сава бути мусив і чим він тепер zostавсь! От як оддякують люди!

С а в а (с жаром хватает его за руку). Слухай. Чи винен я? Коли у нас живий був Остряниця, тоді от що таке було: як оттепер і бачу, і чую. Діялося те навпісля Стариці. Старшини тільки поховали Левона і сиділи собі на відпочиванні край намету, а мене тоді меж їми не було, я ще з ляхами бився. Прийшов і я, вони почали мене розпитувати, я їм усе, як треба, повідав, про усе їм розказав, а вони тоє як зачували, та лясь-лясь у долоні: "Ай,— кажуть,— Саво, ай, Саво!.." Після того вони меж собою рахували та й не знали, що починати. Гетьман казав — як пани рішать; а пани старшини — то тее, то сеє, нема пуття! Тоді я підійшов до їх та й кажу: "От ви не знаєте, що робить?" "А що?" — кажуть вони. "Нехай,— кажу,— які зостануться тутечки задній шлях стерегти, а пан гетьман хай незабаром поспіша Конецпольського доганяти". Усі согласились. "От,— кажуть,— молодий та розумний: порадив нас!" Пішли ж вони зброї зготовляти та коні сідлати, а пан Остряниця призвав мене до себе та й

каже мені: "Я тебе боюся, Саво!" — "А від чого ти мене боїшся, пане гетьмане?" — "А від того,— каже,— що, бач, який ти голінний, та моторний, та розумний, та як тебе усі люблять та поважають. Як ти схочеш, то й мене колись із гетьманства зженеш".— "Ні,— кажу,— при такому гетьманові я хоч посліднім козаком радніш служити!" Тоді ми обнялися та й поцілувалися! (Отирає слези). Добрий Остряниця! Я присягавсь відомстити за його, і дознались лиха ляхи! Тепер у мене залишалася одна думка: щоб мене вибрали гетьманом. Бо як сиджу собі коли один, то все й думаю, що із цього буде, коли ми по кутках ховатимемося! Треба гетьмана, та треба такого, щоб усіх повернув на добрий лад та совладіти з усіма умів. От, кажу, якби мене вибрали, я б і те зробив, і те змінив, і те врядив; начав із батьком рахувати, а батько і обіщавсь мені. Созвав собі панів старшин на бенкет, і вибрали вони батька! Спасибі й простибі йому! Нащо його? Він молодий, та й у його норов нехороший! Лучче кого-небудь, аби не мого сина! Отак роблять на світі! Що ж я робитиму?

И г н а т. Що робитимеш? Не гнівайсь, будь ласкав; на читай лишень оце! (Дає йому лист папи).

С а в а. Що се? Від пана Конецпольського?

Игнат. Еге!

Сана читає, приходить в смятение, потім садиться на землю и погружается в задумчивость.

И г н а т. А що, бачиш, вони ще не задумували, а вже поляки уперед нарікають, кому гетьманувати.

С а в а (вскакиває). Нікуди діватися! Коли Сава не гетьман, то хай він не буде і той, про кого пісні співають! Хоч і напротив батька піду, та за діло! Нехай так не робить! Хоч і поляки нарікуть, та зрадником не буду: оп'ять достанеться послужити рідній Україні. А вже ж, який помай Біг, такий і бувай здоров! Пан Конецпольський уже мене бачив на полі, нехай подивиться на мене у світлиці!

Уходять.

СЦЕНА ІІІ

В Трахтемирове. На площаді множество к о з а к о в и т о л п а н а р о д а. Около церкви с т а р ш и н ы. Колокольний звон.

А н д р и й (виходить на церковную паперть). Братці, панове козаки! Оце ми створили вас усіх раду поради та діло поладити! Вже два роки упило з тої пори, як ляхи нашого шановного пана Степана Остряницю загубили, хоробрих старшин та енералів наших у себе в Варшаві закатували, лихом та напастю бідну нашу Україну посипали. два роки; за два роки багатько води утекло! Між тим католики нашу віру женуть, церкви плюндрують, святе наше жидові на поругу віддають, над людьми православними ізнущаються, жінок та дівок наших поганяють, худобою нашою отцевською та дідівською поживляються. Жалкується Вкраїна, як бідна вдовиця! Молить Бога й не вмолисть; блага діти свої і не вблагає. Настигли нас злії невгоди: вороги нас, безталанних, подоліли! Розбіглися козаки, забули матір свою боронити! Оце так ми помеж собою, зібравшись, рахували та й замишляли, як би нам усім на

ворогів своїх одностайно стати, рідну землю свою до себе єднати, а недовірків із її повипихати. Та навкінець утямили, що так як череді без личмана, так козакам без гетьмана. Та й думали ми собі й гадали, кого б нам то, щоб такого хороброго та дотепного чоловіка узяти. думали ж ми та й думали, та й гетьмана собі вибрали. А вибрали ми собі пана Петра Чалого. Знаєте ви його усі: він чоловік і під літами, і розумний, і хоробрий, та ще сина ма, такого сина, що й ляхи од його трусилися, і козаки йому дивувалися. Отак же, як ви тепер скажете? Чи до мислі він вам буде, чи ні? А меж нами лучшого немає!

Глухой шум.

1-й к о з а к. Аби зараз нас на ляхів повів!

2-й к о з а к. Та щоб козацьку лицарську волю шанував!

3-й к о з а к. Та ми його знаємо, він іще при Сагайдачному полковником був.

4-й к о з а к. Аякже! Се ж Савин батько!

Постепенно шум увеличивается. Слышны слова: "Під Чигирин на ляхів! О, о, о! У нас буде гетьман!" Потом раздаются звуки саблей и слышны торжественные крики.

И г н а т. Слушайте лишень, що я вам казатиму! Ігната Голого послухайте!

Шум вполовину умолкает.

Братці! Що вам за радість вибирати старого діда? Що? ви думаєте, що він вас гаразд поведе? Не родить столітній бабі дитини; не шеревувати йому козацького війська, не рихтувати йому на супустатів! Та й не гріх таки вам позабути свого хороброго, голінного пана Саву! А! От кого виберемо, так оце так! Лиха усидить ляшок! І унія к чорту шелехне!

П е т р о. Панове козаки! Коли я вам не вгоден, може, я й старий, і немошний, і війська вашого мені не шеревувати, ані на ворогів рихтувати, нехай так! Тільки не вибирайте мого сина. Бо він молодий, та ще як хочете, а я хоча й батько йому, а правду треба казати: учився він у ляхів!.. Коли ж вас радити, так от пана Павла виберіть. Так! Або пана Гордія, тільки не мого сина!

1-й к о з а к. От Голий! Нагадав! Коли сам батько про його не гаразд говорить!

2-й к о з а к. Та хай йому болість! Він такий злий та усіма гордує.

3-й к о з а к. Коли б добрий чоловік, так не став би перебивати батька.

4-й к о з а к. Інший би сам сказав: не хочу!

5-й к о з а к. Атож! Таки Петра Чалого, та й тільки!

В с е. Петра Чалого волимо! Чолом тобі, наш гетьмане!..

Старшины подносят ему булаву, бунчук и знамя с крестом. Чалый целует крест, берет бунчук и булаву и становится на паперти с торжествующим видом, лицом к народу и козакам. Восклицания умолкают. Все

с почтением слушают нового гетмана.

П е т р о. Ну, пани козаки! Тепер, як ви самі мене вибрали, то ви тепер вже мене й слухати мусите! По старому нашому обичаю, як виберуть гетьмана, то він поступається усіх горілкою частувати, а у нас сього не буде. Гріх тоді гуляти, коли Вкраїні лихо приходить; зараз добувайте шаблі та самопали, та на ніч у поход під Чигирин. Тоді,

як Бог нам допоможе і ми щасливо назад звернемося, тоді й веселості собі завдати можна! Збирайте, панове полковники, ваших козаків, та щоб усе незабаром у вас уво знаряді було! Чуєте? Панове Максим Горленко та Микита Завалченко хай застаються на сторожі — Терехтемирів боронити! Ідіть, козаки, та на вечір сходіться!

Восклицання: "Здоров'я нашому гетьманові!"

П е т р о. А ми з вами, панове старшини, підемо у церкву та Господові помолимося, та розсудимо, як що кому треба чинити, а там, перехрестившись,— гайда! Може, кому прийдеться за віру умерти: дай, Боже, мені!

Г о л о с а с т а р ш и н. Не дай, Боже, наш гетьмане!

П е т р о. Чом? Хто терпен, той спасен, а хто за віру умирає, той собі царство заробляє!

Уходят в церковь. Козакя идут в разные стороны, поя песню:

Ой дай, Боже, за гетьмана нового

Жити, як за старого!

Хліба-солі його уживати,

Лядські городи плюндрувати,

Слави, лицарства козацькому війську доставати!

Ой дай, Боже!

СЦЕНА IV

Около Савы собирается т о л п а к о з а к о в. И г н а т стоит в отдалении.

1-й к о з а к. А що ж, пане Саво? З тебе тепер могорич: що бо не дурно було, щоб і ми знали, що не тебе гетьманом, а твого батька вибрали!

2-й к о з а к. Ну його! Ач як запишнівсь, і говорити з нами не хоче!

3-й к о з а к. Ходім від його!

СЦЕНА V

С а в а стоит в задумчивости. И г н а т медленно приближается к нему. За ним Л и с е ц к и й.

И г н а т. Пане Саво, Саво! Схаменись! Се я, твій Ігнат! Бідага! От тобі! Тепер зусім розщитавсь з козаками? Оддяковали вони тобі за вірну службу.

С а в а (с жаром). Ігнате, прощай!

И г н а т. А що ти надумав?

С а в а. Або до Конєцпольського або топитися.

И г н а т. Нащо топиться? Конєцпольський ще провожатого дає. (Лисецькому). Оце, пане, той пан Сава Чалий, що вороги шанують, а свої глумують.

Л и с е ц к и й. Пан му й каже свій чолом вам, посила оцей лист і приказує увірити пана, що він панові тепер буде і другом, і оборонником! І просить пана до себе.

С а в а. Гарно! Багацько дякую панові. Приїду через два тижні.

Л и с е ц к и й. Та, видиш, пане, ваші козаки у похід зібралися, так пан із тобою має порадитися.

С а в а. Не бійсь! Не довго знаходяться. Скажи своєму панові Конєцпольському, що я йому, моєму оборонникові і добродітелєві, у всім радніш услужити, та скажи ще, щоб

він не сумлівався — я тепер вірний і щирий послухник його милості короля і Посполитої!

Действие второе

СЦЕНА 1

В світлице Вапулихи сидит в горестной задумчивости с заплаканными глазами одна Катерина.

Катерина (встає и поєт песню).

Чи я в лузі не калина була?

Чи я в лузі не червона була?

Нащо мене порубали і гіллячки поламали?

Така доля моя!

Чи я в полі не травина була?

Чи я в полі не зелена була?

Нащо мене покосили і в копиці зволючили?

Така доля моя!

Чи я в батька не дитина була?

Чи я в батька не кохана була?

Нащо мене засватали і світ мені зав'язали?

Така доля моя!

Чи не було річеньки утопитися мені?

Чи не було кращого полюбитися мені?

Достанеться сти́ду-бри́ду цілувати повновиду!

Така доля моя!

Бідна моя головонька! (Плачет, наклоняється к столу и закрывает лицо руками).

Настя (входить). Катерино! Чого се? Боже мій милесенький! Уп'ять! Чого ся зажурила? Оце яка зарюмана! Ходім лишень! Там у нас дівчат зібралося: танок заведемо!

Катерина. Бодай тебе з твоїм танком!.. Мені дихати важко, а вона з веселостями розноси́лася!

Настя. Що там за лиха година?

Катерина. Еге, сміх, бач, а коли б тобі те, що мені...

Настя. Та що ж там? Ану лишень скажи!

Катерина. Заміж мене віддають. (Плачет).

Настя. За кого?

Катерина. А за кого?! Бодай би він не діждав! Ігнат Голий, казала мати, свата.

Настя. Тільки що свата!

Катерина. Але... Так вона мене позавчора призвала та й каже: "Щоб ти, донько, знала: свата тебе пан Ігнат Голий, чоловік важний, ще із старших, чи підеш за його?" Я було замиркотала, а вона на мене як погляне так... А я й злякалася та й сказала: "Як хочеш, мамо, а мені як ти волиш, так твоя воля нехай і буде!" А вона мені й каже: "Ну, так от же, як вернуться з походу, так зараз і рушники подаєте". А мені не те щоб жити

з ним... дивиться на його вадить!

Н а с т я. Так нащо ж ти придалася? Аже ж мати тебе питала, чи хочеш за його!

К а т е р и н а. Так я боялася.

Н а с т я. Ох, сміх і горе з тобою, та й годі! Хіба ж ти забула того... свого... по кім не одна дівчина уздыхає, а він те й зна, що до тебе!

К а т е р и н а. Ох, сестрице, душечко! Якби ти знала, як я люблю його! Далекі, оце як днів зо два не побачила, так неначе зовсім світ змінився, та так серце уривається, що не дай його Боже!

Н а с т я. А він оце і в поход не пішов. Усі пішли, він залисався.

Катерина. А він тут?

Н а с т я. Та я його сьогодні вранці бачила, та такий чогось сумний та невеселий.

К а т е р и н а. Ох, моя матінко! Мабуть, узнав! Що ж я йому й казатиму?

Н а с т я. А він щодня бува у тебе? Давно ти його бачила?

К а т е р и н а. Та от уже з півтижня.

Н а с т я. А чого доброго? Батько його тепер гетьманом: сі чоловіки коли добрі і ласкові, а як піднімуться вгору, так і забули! Аже ж хоч і мій: який був дошпетний та приязний, як він мені божився та присягався!.. "Не покину,— каже,— тебе ніколи, поки живий буду, тебе не забуду". А от як його зробили полковником, так тепер і мимо пройде — мов ніколи не бачилися! Та Біг з їм! Коли він мене позабув, так і я його. Гляди, щоб і твій з тобою того не подіав.

К а т е р и н а. О ні, Настусю, далекі, ні. Він такий добрий та вірний,— він мене повік не забуде, швидче сам собі смерть заподіє, ніж мене любить перестане! Ох, кращого молодця на світі нема. Про кого пісні співають? Кому молоді й старі дивуються? Куди не поглянеш, куди не прислухаєшся, усе про мого Саву! О, колись і мені лежало це радістю на серці! Було, як зійдуться дівчата: кожна вихваляється своїм коханком, а як до мене дійдуть, усі притихнуть. "Ні,— кажуть,— від Катеринино краще і моторніше немає!" Його й хвалять, його й славлять, а він каже: "Що мені оця слава? Мені щоб тільки віра наша була ціла та вороги нас не зобижали, об сім тільки й Богу,— каже,— молюся!" А як один раз ми сиділи тутечки удвох, а він мені так жалко розкасує, як ляхи наших зобижають та віру женуть, та й каже: "Гарно, Катю, за віру свою вмерти: і Біг тому на тім світі заплатить і пам'ять його люди шануватимуть. Що, — каже,— якби нам з тобою ув один час присудила доля за свою віру вмерти, поховали б нас у одній ямці, а душі наші у Господа Бога тішилися!" Тоді мене аж у сльози кинуло! Та якби ти почула, як він візьметься розказувати, як він воював, та де бував, та які біди йому прилучалися... І Боже мій! Подумаєш, чого то він не одбув на своєму віку, а все ж то Бог доброго боронить!.. Ох, Настусю, Настусю! Не бути мені за ним — не бути мені ні за ким! Понесуть мене на гробовище: я умру з печалю! (Плачет).

Н а с т я. І мені вже жалко стало. Кріпко ти його любиш!

К а т е р и н а. А ти думаєш ні? Далекі, люблю. Коли б не любила, так я б так і не говорила.

Н а с т я. Та коли ти певне знаєш, що він тебе не залишить...

К а т е р и н а. Далебі, знаю, сестрице. Він мене любить! Його хотіли сватати на великих паннах, так він одмагався! Та він мені сам казав, що мене не покине!

Н а с т я. Так що ж ти? Бух матері в ноги та й скажи, що я, мов, ні за кого не хочу іншого; люблю Саву — йому й жінкою буду.

К а т е р и н а. Так я боюся.

Н а с т я. Так що ж будеш робити?

К а т е р и н а. Та я й сама не знаю, що мені робити на світі! Ох, бідна ж моя головонька!

Н а с т я. О, та чудна ж бо яка ти, сестрице! Справді, з тобою і наплачешся, і нарегочешся. Коли ти боїшся, так я сама піду та й скажу твоїй матері.

К а т е р и н а. О ні, Настусю, не кажи, будь ласкова, не кажи: я боюся...

Н а с т я. Так ти, мабуть, хочеш за Голого?

К а т е р и н а. Хай його лиха година поб'є! Я ні за кого не хочу, тільки за мого Саву.

Н а с т я. Ну, так на тебе нічого дивиться! Плакатимеш — очі виплачеш, а доброго нічого не буде. От тобі побожилась піду та й скажу, що ти любиш Саву. Сьогодні увечері скажу. (Идет к дверям).

К а т е р и н а (бросается за нею). О, не кажи, Настусю, стривай!..

Н а с т я. Хай не Настя буду, коли не скажу! (Уходит).

К а т е р и н а. От тобі на! Що, як вона скаже? Як мені матері відказати? Ох, матінка моя!

СЦЕНА II

С а в а входить.

С а в а. Здорова, Катю.

К а т е р и н а (кидається к нему на шею). Мій Саво, мій миленький!

С а в а. Ох, моя душенько! (Прижимає її к груди). Погано нам приходитьсь; душно мені на світі!

К а т е р и н а. А сьогодні жарко.

С а в а. Жарко, Катю, дуже жарко (указывает на голову); отут горить (указывает на грудь); отут пече! Катю,

Катю, може, недовго нам тішитися; недовго нам бачитися! Розлучає нас злая доля!

К а т е р и н а. Як? Ти мене покинеш? (В сторону). Ох, матінка моя рідна — узнав!

С а в а. Покидать тебе! Хай Бог того покине, хто свою кохану покидає! Ні, Катю: не я, а ти мене покинеш... Розлучає нас лиха доля.

К а т е р и н а (с трепетом в сторону). Якраз! (Саве). Оце ж твій батько як став гетьманом, так ти змінивсь.

С а в а. Ох, не рви мого серця, вже його і так трохи не розшматували. Я до тебе біжу для розваги, а ти мені знову труда завдаєш. О, якби ти знала... Катю, ти не знаєш, як оддякують люди; ти молода, ти сього не знаєш! Тепер уже я не той, що був колись: за мою службу, за мою працю з мене знущаються, цураються мене, наругаються надо мною. Не той уже я Сава! Покинули мене брати мої, одступивсь од мене рідний батько, нема в мене ні друга, ні приятеля — один я zostався! (Смотрит на нее с нежностью). О

ні, я помилився, є ще у мене ти: іще я не зусім сиротина!..

К а т е р и н а. Саво!

С а в а. Ох, Катю, Катю! Прощай, я піду, мені жити тошно я хочу вмерти!

К а т е р и н а. О, не вмирай, Саво! Коли ж умирати, так помремо обоє.

С а в а. Серденько, душенько моя! О, якби тільки вмерти! Може, цілий вік достанеться блукати по світу, усіма забутий, як приплудна вівця. Знаєш, мені вже не можна тут жити, не хочуть, щоб я жив тут... Я піду відсіль, піду куди очі дивляться. Може, де на чужині загину, тоді хоч ти згадуй мене! Не забувай мене!..

К а т е р и н а. Я піду з тобою.

С а в а. О ні! Тяжко-важко тобі йти за мною: у тебе мати, родичі, ти жалкуватимешся навпісля!

К а т е р и н а. А в тебе хіба батька нема?

С а в а. Батька? Не кажи мені сього, я загубив, я протесав свого батька, або він мене, проте нехай нас Біг розсудить! Ледащу шкапу поганий їздець у сто разів лучче поважає, ніж вони, сі козаки, мене, бідного.

К а т е р и н а. О мій миленький! Та щоб же їх недобра година узяла, як вони тебе зневіряють!

С а в а. Спасибі, що хоч ти обо мні пожаліла! Мені і на світі жити вадить. Коли б не тее, я б утопився.

Катерина. І я з тобою!..

С а в а. Ох, ти моя миленькая, добрая Катя! Вона на усе готова!..

К а т е р и н а. На все, далебі, на все! Як ти підеш, я за тебе вчеплюся, хоч ти мене відженеш, я оп'ять-таки піду, усе-таки не одстану од тебе!

С а в а. А мати, а родина?

К а т е р и н а. Матінка! (На глазах ее навертываются слезы).

С а в а. От бач, тобі й жалко!

К а т е р и н а. Жалко? А як же не жалко! Бач, тобі не жалко мене покидати.

С а в а. О, щоб мені смерть на сім місці!

К а т е р и н а. Коли смерть, так обидвом вмісті! Я від тебе не одстану. Щоб мене грім убив, коли я хоч часиночку без тебе житиму! Мати!.. Мені без тебе ніщо не дорого; коли ти справді задумав іти — я покину матір, таки піду за тобою!

С а в а. Без тебе мені тож світ божий — темниця, тільки мені тебе жалко! Я піду, сказано, куди очі дивляться: наберусь і лиха, і горя. Може, де коли і хліба не їстиму, і сльозами умиюся... як ти усе те терпітимеш?

К а т е р и н а. Бач, який ти: ти так зможеш стерпіти, а я й не зможу! Я люблю тебе.

С а в а. Я піду у лядську землю.

К а т е р и н а. Хоч і к татарам, хоч на край світа! Я все-таки тебе не покину. Далекі, не покину: що хочеш роби, а коли ти справді надумав іти — я не зостанусь!

С а в а. Квіточка моя весняная! Ягідка моя червоная! Біля тебе й горе забудеш. Геть, каталажна думка! Я уп'ять Сава, той Сава, що був і преже. Нехай з мене знущаються, нехай з мене глумують — є у мене хто мене приголубить! (Обнимает ее).

Сердечко, рибонько! Катречко моя! (Целует ее со слезами). О, якби наші душки отак обвилися та заразом і вилетіли з тіла!..

СЦЕНА III

П а р а с к а входить.

П а р а с к а. Що це, Катю! Оце так... От невіста!..

Катерина (в испуге отскакивает). Матінко!..

П а р а с к а. Пан Сава! Ну, до діла! Гетьманський синок! Ні, се вже як хочеш, а тільки вернеться батько з похода — я піду до його: ти визнаєш, як дівчат зводить! Не погляжу, що ти таке єсть! І ти, бісова, що се ти робиш! А, невіста ти! Та ти мене на цілий вік осоромила. Стривай, я покажу тобі! Ач як міцно обнялися! дивіться, які наші молоді!

К а т е р и н а. Ох, бідна ж я.

П а р а с к а. Ач! Така-то ти, мабуть, будеш, як і заміж підеш!

С а в а. Пані моя! Хоч я і винуватий тим, що нищечком вчашав до твоєї доньки... та вже як покоритися, так і Біг простить. Я на її нічого поганого та худого не замишляв: я її любив... вона мене; нам обоїм одно без другого жити не любо. Що ж, кажуть добрі люде, що вірному кохання і Біг не противник! А я любив її, і люблю, і вічно любитиму! Вона мене тож... Ані я до другого, ані вона до другого не підемо! За таке кохання нема гріха; ми не винні, що нам Біг серце дав.

П а р а с к а. Так ти хіба не знаєш, що вона заміж виходить?

С а в а. І не знаю, і не чув, і не вірю. Хіба ти її приневолиш? Що ж із цього буде?! Загубиш нас обох, і зятеві журба вічно буде, і сама собі печалю завдаси! Я тільки знаю, що моя Катречка щиро і вірно мене любить, як і я її. Коли ж лиха доля нас розлучить і не дасть нам умісті жити, то ми й тому раді будемо, що не витерпимо розлуки, а справедливий Господь хоч не на сім, так на тім світі наші душі усе-таки докупить!

П а р а с к а. І ти любиш Саву, донько?

К а т е р и н а. Ох, матусю, люблю!..

П а р а с к а. Так нащо ж ти, як Ігнат Голий тебе сватав, сказала, що хочеш?

С а в а. Як? Ігнат Голий! Тебе сватав? Ти погодилась, Катерина?

К а т е р и н а (к дается к ногам матери). Матінко, ненечко! Прости ж мене! Я побоялась: так, сама не знала, що казала — сказала, та й сама не рада. З тої пори оце мені така мука, що і хліб на думку не йде. Я люблю Саву, до віку вічного його любити буду! А Ігната Голого... як він мені на мисль прийдеться, так аж у грудях важко стане. Далебі, матінко, я тільки злякалася, а я люблю і любитиму одного Саву. Не розлучай мене з ним, матусю, бо і він мене любить!

П а р а с к а. Так нащо ж ти сказала? От дурна! Хіба я тебе приневолювала, чи що? Ач! Сама собі жалю завдає! Біг з вами, діточки! Коли вже так собі любитеся, то і Біг з вами! Я вам не розлучниця! Хоч куди, так я нічого. От вам моє благословення! Я не буду супротив... Пан Сава чоловік гарний і добрий і великого роду, і все... Біг з вами! По мені, так хоч зараз до вінця.

К а т е р и н а. Ох, матусю, миленька матусенька, як же ти мене звеселила! (Бросається на шею к Саве). Саво, ти мій тепера!

С а в а (кланяється Параске). Не знаю, моя нене, чим тобі і дякувати: ти мені віку прибавила.

П а р а с к а. Господь з вами, діточки: любітесь собі — мене не забувайте, от уся й дяка.

Н а с т я входить.

К а т е р и н а (бросається к Насте на шею). Сестрице, Настусю! Тепер Сава мій! Мати така добра — як узнала, так зараз нас і благословила.

Н а с т я. Ну, що! Не правду казала я тобі: признайся матері — вона тобі нічого, а ти тільки й знаєш, що рюмаєш. (Параске). Здоровенька була з молодими, тітко!

П а р а с к а. Спасибі. Бач, яка ти, Настю: знала, що моя Катя любить Саву, а мені не сказала. Я б тоді зараз згодилася, а то, сердешна, що одбула! Бач, як з лиця спала! А все то через журбу! (Берет Катерину за голову). Яка головка гаряча, а очі які червоні! Піди, моє серденько, умийся холодною водицею, може, воно полегшає.

К а т е р и н а. Ні, мамо: мені й так легко на серці.

Н а с т я. Сказано жених та невіста! Тепер тільки помолитись богіві, та й до шлюбу.

С а в а. А я попрошу тебе, мати, чи не можна так, щоб на сім тижні і весілля у нас було.

П а р а с к а. А батька твого подождати? Хто ж у нас на весіллі буде?

С а в а. Нема у мене батька! У мене тепер є мати! Справимо весілля і без гостей, а то мені треба поспішати...

П а р а с к а. Правда. Твоє діло військове. Та у теперішню годину як веселитися — то тільки гріха набираться.

Н а с т я. Ану лиш ти, молода зарученая, ходім у твій садок, либонь, рясно цвіте!

К а т е р и н а. Ходім, Саво!

С а в а. Ходім! (В сторону). Ігнат Голий! Оце ще мені карлючка!

Уходять.

СЦЕНА IV

В городе Терахтемирове. Колокольный звон. Толпа, крик, множество народу бегут, теснясь в беспорядке.

1 — й. Наші вертаються з похода.

2 — й. Де?!

3 — й. Та ондечки. Не бачиш? Уже у городі.

2 — й. А, тепер і я бачу.

3 — й. Насилу доглядівся.

М и к и т а с к о з а к а м и виходит на зустріч г е т м а н у и с т а р ш и н а м , которые сходят с коней. За ним едут козацкие полки. Н а р о д толпится около гетмана. Восклицания. Расспросы.

Н а р о д. А що? Ну? Чи щастя, чи нещастя? Чи побили ляхів?

Г е т м а н П е т р о Ч а л ы й. Багацько заходу, а день празнику. Бачите, пішли ми у

поход, а нас мало. Зустрівся з нами отряд ляхів, так ми його й побили. Та ще й два табора полонених навезли. Та все то не важність. Хотілось було у Чигирин убратись та саме лядське гніздо поворухити, та ні, не з силою! Треба більш козаків понабирати: і за те спасибі, що деякі поприставали до нас, учувши об нашої справі. От як більш позбираються та ще запорожці злучаться з нами, тоді сміло можна сподіватися, що додамо лиха супостатам.

Н а р о д. Ну, а все ж таки наші одоліли?

П е т р о. Та наші, та що із сього пуття ще? Треба більш!

Н а р о д. Що ж? І за се дякуємо Богові. Гей, наші одоліли! Гетьмане наш, милий гетьмане наш!

П е т р о (обращаясь к козакам). Ну, тепер, хлопці, я вас одпущу. Спасет Бог за вірну службу! Ідіть собі та поділітесь здобичею та без свари, без чвари, тихенько та хорошенько. А потім відправте собі молебень та панахиду по вбитих, хто у кого прилучиться, або родичі, або приятелі... Що ж робить! Військове діло — терпіти треба. Та і того не забувайте, що хто за віру свою загинув, то того Біг на тім світі не залишить. Та глядіть, багато не гуляйте, бо тепер таке діло, що як ляхи узнали об нашій справі, то так і стерегтимуть, щоб нам напасть учинити. А через тиждень оп'ять: я куняти не люблю. Мені щоб усе жваво, та бойко, та моторно було. Ну, ідіть собі! (Козаки починають расходиться). А ви, панове старшини, будьте ласкові, ходімо до мене. Після похода відпочити треба.

М и к и т а. Чолом твоєї милості, високовельможний пане гетьмане!

П е т р о. Здоров, здоров, пане Завалченко! Чи все гаразд було без нас: у городі? дома у нас? Чи не чув чого? Чи не бачив?

М и к и т а. У городі то, пане гетьмане, нічого. А чув я тільки, що вискакують тут ляхи та ходять перевдягнуті.

П а в л о. Треба глядіти. А то вони, сучі, лукаві як біси. Появиться один, а там другий, а там — гляди — чого доброго! Та ще оця жидова... Ік злидню б усю її повипахати!

М и к и т а. Але... Вони самі повтікали. Бо як народ розсердивсь, то яким ще сторчака у воду завдали.

А н д р и й. Так бісовій жидові і треба!

П е т р о. Ну, більш нічого не чути?

М и к и т а. А що, пане гетьмане, не любо і тобі то буде слухати, як я тобі повідаю. Та що ж, треба!

Петро. Що таке?

М и к и т а. А от що, пане гетьмане: син твій по кривому шляху поїхав.

П е т р о. Що таке?

М и к т а. Да так, що його тепер і у городі чортма,— поїхав, а куди, хто його зна! Та ще й оженився. Та забрав свою жінку, і худобу, і челядь та й майнув. А було се... коли? У понеділок! Так! у той понеділок!

П а в л о. От тобі на!

А н д р и й. Оженився без батька!

С т е п а н. Та й майнув казна-куди!

Г р и ц ь к о. Та вже хто батька не слуха, то з того добра не буде.

П е т р о. На кім же він оженився?

М и к и т а. На Вапулівні Катерині: її мати удова, жінка полкового обозного: він умер років зо два тому. Оженився та й поїхав. Бідна теща от як убивається!

П е т р о. Господи!

М и к и т а. Вона зовсім була заручена з паном Ігнатом Голим.

Все смотрят на Голого.

П е т р о (подумавши). Ходім, Микито, розкажи мені, як се діялося? (Уходить с Микитою).

П а в л о. Се ж він розсердивсь на нас, що ми батька вибрали, а не його!

А н д р и й. Падлюка ж він, коли батьку завистує!

А н т и н. Т де се видано, щоб жениться без батька?

О н и с и ф о р. Та ще й відняв у свого приятеля невісту!

Н и ч и п и р. Бач, Ігнате, ти за його заступавсь, а він чим тобі оддякував.

К а р п о. Ач, бідний, як змінивсь!

А н д р и й. Не оступавсь би за його. А то, бач, грів гадюку у пазусі — вона й укусила!

П а в л о. А голінний хлопець був сей Сава, та звів його лукавий!

А н д р и й. Так що ж, що голінний! Хіба ми його й не честили за те? Йому усе було, чого він стоїв. Що гетьманом не вибрали? А те б знав, бісів, що хоча він і був молодець — не через батька се. Якого напусту про його напустили! Чим ми його не шанували: і подарунками, і честю.

П а в л о. Ну, а він усього того й стоїв.

А н д р и й. Те! Оддякував він гарно за се! Не по щирій любові служив він родині, а з користі.

Н и ч и п и р. Атож. З чого він нажився! Все з нашої ласки. Нехай би вернув усе!

О н и с и ф о р. Та вже се йому не минеться.

К а р п о. Ну його к злидню! Що ви з їм розвозилися! Баба з воза — кобилі легше.

Г р и ц ь к о. От Карпо хоч як, так вигидає.

Расходятся.

И г н а т (остається о дин, стоит несколько минут, как вкопанный, потом с досадою топает ногами и рвет на себе волосы). Побила мене лиха година!

СЦЕНА V

В Немирове у Конецпольского. К о н е ц п о л ь с к и й и С а в а.

К о н е ц п о л ь с к и й. Так, Саво. Нехай кажуть, що ми не шануємо тих, що нам коряться — ти не те скажеш.

С а в а. По віки вічні дякуватиму за вашу ласку.

К о н е ц п о л ь с к и й. Що казав, усе те сповнив: і земля у тебе є, і хутір, і усякові статки. І от наказав дом вибудувати, живи та служи нам.

С а в а. Поки сили буде на все радніш для вас.

К о н е ц п о л ь с к и й. А меж тим я напишу об тобі. Хоча ваші козаки так розгнівили короля і Посполиту, що їх повернули у хлопи, та ми такі — коли з щирим серцем покоритеся, оп'ять положимо ласку! А я таки настою на тім, щоб оп'ять гетьмана поставили — і тоді, Саво, узнаєш мою правду! Будеш українським гетьманом!

С а в а. Тоді, пане, перше діло моє буде вірною службою оддякувать його мосці королю і тобі, моєму батькові і добродітельові.

К о н е ц п о л ь с к и й, Тоді інак буде. Ти чоловік розумний і дотепний. Під тобою швидше вони увіймуться, шизматики сі. Тоді сподіваюсь, унія вже візьметь своє.

Сава показує вид презрєня.

А що ти? Чого ти так дивишся! А, я знаю, ще не розвикся з козацьким духом! Ну, побудеш у нас — змінишся! Їдь тепер до своєї вотчини, а у неділю до мене, та я таки й сам у тебе на новосіллі буду.

С а в а. Унія! (Помолчав немного). До зобачєння, пане!

Действие третье

СЦЕНА І

В Немирове, в доме Конєцпольского. К о н е ц п о л ь с к и й, Л и с е ц к и й.

Л и с е ц к и й. От диво, пане!

К о н е ц п о л ь с к и й. Що таке?

Л и с е ц к и й. Як би пан думав! Той Ігнат Голий, що здавна зо мною перемовлювався, як би пан думав?! На Саву тепер наріка!

К о н е ц п о л ь с к и й. Як?

Л и с е ц к и й. Кажє, мов сей Сава нароком прийшов, щоб до нас підсусідиться, та визнавать про наше! А він, кажє, од козаків посланий, щоб одвод зробить. Нехай, кажє, пан йому не вірить, бо він його ізражати мислить.

К о н е ц п о л ь с к и й. Як же? Коли він сам тебе до Сави проводив!

Л и с е ц к и й. Отож і мені чудно. Нате вам оцей лист від його.

К о н е ц п о л ь с к и й (читаєт). "Многі діли дивні діються. Іздавну я вам був радніш, а оце і мене було підрадили. Я думав, що сей Сава з щирою правдою до вас, аж тепєра взнав, що він з козаками в ладу і перемовляється з їми через листи. Хай його високовельможний пан бережеться: він ізрадник, він вам лихує! Вірний і найпоследній панський слуга і підніжок Ігнашка Голий". Лихий же їх розбере!

Л и с е ц к и й. Та я на се, пане, не дуже потураю.

К о н е ц п о л ь с к и й. Тільки сей Сава недобре щось на мене позира, як я йому про унію стану казати.

СЦЕНА ІІ

В Терехтемирове. Т о л п а с т а р ш и н и к о з а к о в прохаживается, разговаривая между собою.

М а к с и м. Що, панове, казали, уп'ягь у поход?

Н и ч и п и р. Бодай його возилася з походами! Ходиш, а нічого не виходиш.

К а р п о. Панові Ничипорові усе б пожива була.

Н и ч и п и р. А що ж марно битися! То не козацьке діло, коли воюєш без поживи.

А н д р и й. Та що, братці? Щоб сього гетьмана трясця взяла! От уже вісім місяців гетьманує, а що ми зробили? Дальш Терехтемирова носу не ткнем! Прерж казав, що нас мало, от уже й ціле військо зібралося, а все нічого нема путнього.

А н т и н. Мов нароком усе бариться!

С т е п а н. Та ще й спесивий який став: ото колись я прийшов до його, так він такий, що ну!

Г р и ц ь к о. Щось, панове, та недаром він... Хай мені не зна що, коли у його поганого немає на думці.

П а в л о. О ні, панове, за се я стою! Оце що він рахманний здається — побачимо!

К а р п о. Та вже як хочеш, а я став помічати: батькові його лихо, коли мені щось та недобрим воня!

И г н а т. Та й дуже недобрим, пане Карпо! Вам, панове, тільки так здається, а я навірняка знаю, що нам скоро біда прилучиться.

Г о л о с а. Яка?

И г н а т. Така, що здорово біга! Коли ми не випережемо її, так пропадемо: ляхи усіх живцем заберуть.

П а в л о. Від кого так?

И г н а т. Від одного зрадника, сучого сина! Від тої гадюки, що, казали, я у пазусі грів. Від Чаленка. А що, панове, ви ще не знаєте, де він?

А н т и н. А чорт його зна, пішов кудись блукати!

Г р и ц ь к о. От уже півроку і чутка об йому пропала!

И г н а т. Так знайте ж, панове. Він живе біля Немирова та й панує. Зазнавсь з ляхами, купив маєтку, вибудував хоромину, звівсь з Конецпольським та на нас на усіх тепер лихо замишля.

П а в л о. Не минує він наших шаблук, коли се правда.

Г р и ц ь к о. Я вже заздальгідь об сім прочував.

П а в л о. Прочував, та й гадки не взяв.

Г р и ц ь к о. Ні. Се вже я такий, що від мене ніякий чорт не сховається. Провідаю, як не вихиляйся!

И г н а т. Ти чи провідаєш, чи ні, а я вже і провідав, і узнав. Нате вам, панове, оцей лист: коли хочете допевнитись, що се не брехня — прочитайте лишень!

Г р и ц ь к о. Я не вчений, так хоч і не глядіти. Чому можна, я й так повірю; а чому не можна, так хоч ти цілий оберемок паперу принеси, так, далебі, не повірю.

П а в л о. Давай! (Читає). "Кгди би нам із тобою побачитися, так щоб ти од вражеских помислов слабоден був, то я упевнив би тя, щоб ти не лякався, бо тебе не ошукають, але вельможним войска запорозького гетьманом постав— лять!"

Г р и ц ь к о. Бачите. І що ж оце він затіва?

А н т и н. Еге, перся, бач, у гетьмани, так не дали; так він от куди вдаривсь.

М о с и й (раздвигая старшин, скоро). Ану, стривайте! Ще? Що дальш буде?

К а р п о. Тю! дивіться лишень! От іще і він нехай прочита! Дайте йому. Він там

розбере лисого діда.

М о с и й. А що, не розберу, думаєш?

К а р п о, А дай йому, пане Павло, нехай він похарамарка.

П а в л о (дає йому письмо под нос). Ну на, дивись!

М о с и й (розбирає). Аза, ні! помиливсь трошки: здається земля, а воно, бач, живіте. Чортова ляхова писать не вміє. Як погано!

К а р п о. А що, розібрав?

М о с и й. Чорт його розбере! Погано написано.

К а р п о. Ні, ні, почав, так кінчай!

М о с и й. А, ну тебе! (Отходить).

К а р п о. Ач, вирвавсь, як Пилип з конопель! Та ні: не при тобі, мабуть, написано.

М о с и й (покачивая головою), Еге!

П а в л о. Ну, слухайте дальш: "А як твоє жоланье єсть послужити крулевству і щоб ти не боявся ворогів, бо єсли вони увідають, мусут тебе у заліза утрончити або забити, то ти спішно утікай до нас, а у нас пристальний приют тобі налізен буде, і од жадного неприятеля небезпеченство, але шана як потреба". От що робиться, панове, а ми сього й не знаєм!

С т е п а н. Ну, спасибі тобі, Ігнате, що ти зумів ізвідати, а то ми б усі пропали.

П а в л о. Ну, як же ти, Ігнате, сей лист добув?

И г к а т. Бачите, він то ще іздавна замишляв, як би нас загубити, а собі щастя від ворогів залучити. іще з тої пори, як ляхи забили нашого покійного Остряницю, то хоч він і такий і сякий, і воював гаразд,— а все у його на думці погане було. А Конєцпольський то й шукав такого, щоб йому про нас звістя давав. Чого шукав, то і наліз! Обізвався коростявий до шолудивого! ізвів їх дідько! От Конєцпольський і присила йому листи та подарунки, а він його за те звіщав, що у нас робиться. Після того Конєцпольський і пише до його: зрадь, каже, Саво, своїх, а ми тобі за се... А Сава то й дума-гада: нехай виберуть гетьманом, тоді усіх ляхам віддам! От і я, дурний, за його заступавсь. Чорт його знав: спасибі, що ви мене не послухали! Ото вже як вибрали батька, а не його, так він і майнув. А Конєцпольський того не знав, що Чаленко вже уїхав до його, та й прислав посланця, а я того посланця й піймав і оцей лист одняв, та ще й кажу йому: "Я Саві приятель: я йому оддам". Затим, панове, відпустив я посланця, що мені хотілось узнать, що дальш із сього буде. Ото і вам нічого не казав, та до Сави присусідився і йому давай писати, що я на його нічого і щоб він мені звістя дав, як він собі має і що робить. От він мені і присила лист. Нате його вам, оцей лист. Прочитайте.

П а в л о (читає). "Та вже мені не жити з козаками: дякую за те, що ти мене не забуваєш — є з ким із своїх розмовляти, — але мені Конєцпольський обіщує гетьманство. Тоді я тебе не забуду". Та ще й підписався: "Був колись козак, а тепер лях". Що скажете, панове?

Г р а ц ь к о. Ач що? бачите!

С т е к а к. Смерті предать його! Такого злодія земля терпіти не мусить.

П а в л о. Як то ти його вкусиш! Смерті предать!..

И г н а т. От диковина! Тільки на мене поважтеся, а я вас прямо на його наведу, нишком — ніхто й не визна. Дней у вісім доскочимо до Немирова, а відтіль він за дві милі.

А н т и н. Такого ірода, мабуть, і на світі не було. Як же? Батька свого, рідного батька ворогам продає!

О н и с и ф о р. Люда, бісів син!

И г н а т. Що ж ти будеш робить!

М и к и т а. Або, ну як йому не соромно: товарища свого як підвів! Га, невісту перемовити! Пропала бідна й дівчина.

И г н а т. Але! ото ж воно! Чи мене то вже, мабуть, Біг святий спас! (Крестится). Слава йому, вічному создателеві! Попавсь було я у дияволові шпони. Ви ще, панове, не знаєте, що це за дівчина? Сохрани мати божя!

В с е (с любопытством). Що? Що? Як?

И г н а т. А що? (Вполголоса, с таинственностью). Відьма, чарівниця.

К о з а к и (толпятся около него). От! як! Ану! розкажи! А що там таке?!

И г н а т. Хай мені очі вилізуть, коли вам неправду скажу. Ото, братці, прямо кажеться, що на вовка помовка, а злодій кобилу вкрав. От, року півтора тому, усі казали про Гапку Мотрошиху, що буцім вона відьма та що до неї із синього кута змії літав. Або яка шкода у кого зробиться,— усе вона! Або болість кому прилучиться,— усе Гапка винна! А як її убить хотіли, а вона утекла, тоді всі казали, що у сороку перевернулась та й улетіла к дияволу. Аж, братці! ото вона спасенна душа: перетерпіла що, та ні за віщо! Після того я її бачив! Та де бачив? У монастирі. Не їсть, не п'є, Богу молиться! А ми он що на її узворотили. А се, панове, що не діялось, так от нехай мене хрест поб'є, хай я крізь землю провалюсь живий, коли се не так,— се все ота бісова дівчина! Вона і Саву так зурочила. Хотіла вона і мене загубити, і ото, бачу, таку мороку напустила, що я її сватати став, так сохранила мене цариця небесна! Подумав я тоді божої матері молебень відправити. Тільки що відправив, а у мене очі й розкрились. Воно, бачиться, молитва й одоліла дияволову силу; так вона бачить, що ні, не на того напала, учепилась за другого та й поволокла. У мене ще тоді догадка була, та все так та так, а ото вже, тижня зо два, був я на луці, що на праву руку од ліса. Сонечко стало сідати, дивлюсь: зміяка такий прешрашений летить, а з хвоста так іскри й сиплються; приглядивсь... аж на зміяці сидить вона, Савиха, а на голові у їй такі предиковинні квітки, що й розгадати не зумієш. Я як перехрестивсь, та як тричі плюнув, та як крикну:

"Во ім'я отця й сина і святого духа амінь!" Як же по всьому лісу підніметься вітер, та як загирує, та під зміяку, а зміяка той так і шелехнув! Тут де не возьмись ключа чортів, і чорних, і синіх, і вишневих, і всякових: як підняли вони за волосся Катрю та й шмогонули оп'ять к злидню! А се ж, мабуть, летіла вона яку шкоду нам вчинити. Отаке, панове! Щоб мене Бог убив, коли я хоть на ниточку збрехав!

М а к с и м. Ну, Біг же тебе спас, що ти на їй не оженився!

Г р и ц ь к о. Воно й по лицю видно було, що вона відьма. Мені ще тоді, як усі

казали на Гапку, не вірилось. "Ох, не Гапка се, кажу,— інша, мабуть!"

Н и ч и п и р. Бідна Гапка; от согрішили ми, що казали так! Тепер вона свята буде.

С т е п а н. За се нам треба перед нею опрощення прохати.

О н и с и ф о р. А ту, бісову, покарати!

А н д р и й. Покарати, покарати. Хіба спершу Біг смерті завдасть, а то сучий сии буду, коли не уб'ю її.

С т е н а н. Воно так на світі діється, що вже хоч як, а хто по закону іде, то той законне й робить, а хто ні людей не слухає, ні Бога не почитає, того й діла казна-які. Бо хто по-божому іде, то у того тільки те й на думці, щоб як то угодне Богові зробить, а вже хто супротивник Богу, то той і до людей уже не такий, і не те, сам собі вадить! Так я кажу, панове?

Н е с к о л ь к о г о л о с о в. Так, так.

С т е п а н. Ну, от бачите, хоч би оця відьма! Вона, бач, не на те пішла, що Біг звеліва, а все як би насупротив, мов нечистому угоднее, а не Богові, так от її діла казна по якому! А то вже хоч і сей Сава; аже ж вона що робила панові Ігнатові, а він, як чоловік Богові угодний, не зразу на її поваживсь, а преж у божу церкву пішов та божої матері молебень відправив, так от його й Бог не zostавив. Сказано, що хто який до Бога, такий і Бог до його! От доброму не попустить Господь ввійти во іскушеніє, а як поганий та стане у його на думці недобре, так і Біг од його одступиться, так він так і пропаде. Далєбі, так і пропаде, панове!

К а р п о. Та що ти свою мову так розпустив — бач, який мудрений!

С т е п а н. А хіба ж я не так кажу!

К а р п о. Вірим, вірим. Та ти ж чоловік розумний!

С т е п а н. Може, я розумний, а може, і ні, тільки що я кажу, так се воно так і є.

П а в л о. Що Сава зрадник, то я і сам бачу, і вам скажу, що його, бісового сина, коли він не схотів по правді робити, треба убити, а ото, що пан Ігнат казав про відьму, то я вам, панове, скажу, що я сим балам про чари не дуже вірю.

Голоса. Як?

П а в л о. Так, що треба винного, а не безвинного карати. Як заслужив Сава, таку й заплату нехай бере, а за що ж бідна жінка пропаде! Се вже, панове, не лицарське діло, за се нас Господь покарає.

А п д р и й. От тобі на! Ну, жалкий же ти дуже, пане-брате: таку злодійку не те що вбити — живу спалити!

С т е п а н. Атож! Гріх доброму чинити зло, а супротивника божого карать подобає.

И г н а т. Пан Булюк, мабуть, мені не вірить!

П а в л о. Да таки і не вірю.

И г н а т. Хай Бог спасає, щоб я душу свою к злидню ні за віщо оддавав! Коли хочете, панове, я іще вам побожуся: хай мені руки й ноги вигниють, хай мені очі вилізуть, хай мене воші живого з'їдять, коли се брехня! Хай мені душу чорти у пекло потягнуть, коли се неправда! От нам Христом Богом клянуся!

В с е. Вірим, вірим! Павло недовірок.

П а в л о. Як, панове, я недовірок?

А н д р и й. Та коли ж ти брату своєму не віриш! Хіба ж таки козак стане дурно божиться?

П а в л о. Як хочете... ви волю маєте, а я з вами одповіту за невинну душу не беру.

И г н а т. Ну що ж! Знатимемо і без тебе, що робити: завтра, панове, їхати б туди, бо щоб дияволова сила чого не наробила. Ге, батько! Цитьте!

СЦЕНА III

П е т р о Ч а л ы й приходить.

П е т р о. А об чім, панове, радитеся?

И г н а т. Об тім, пане гетьмане, що ти не гаразд робиш.

П е т р о. Як?

И г н а т. Так, що ми вже скільки отут сидимо без діла, сорочки прудимо!

А н д р и й. А меж тим ляхи скоро православну віру ізженуть.

П е т р о. Панове! І гріх і стид вам так на мене казати. Ви жалкуєтесь на мене, що я вас у поход не веду, а ви б самі мене ганьбували, коли б я вас в несправності повів. Я тим часом і пороху, і куль, і самопалів, і всяких знарядів надбав, щоб усе у справі було. А тепер тільки сподіваю запорожців, бо вони обіщались злучитися з нами. Тоді можна і в поход: хоч що зробимо, так не без слави. А то що з того, що лякати ворогів! Та, панове, нащо викільки накидати: знаю я, що не об тім ви рахували, а об моему синові розмовляли.

А н д р и й. А хіба ти підслухував?

П е т р о. Хоч і не підслухував, та знаю.

П а в л о. Ти догадався, старий. Так: об твоєму синові розмовляли.

П е т р о. А чи не можна батькові знати про се?

П а в л о. Батькові то, може, й не можна було б, та гетьманові треба. Дізналися ми, що твій сий ізрадник і нас усіх згубить замишля. От листи, прочитай!

П е т р о. Я вже їх бачив, мені показував Ігнат Голий.

П а в л о. А що то об сім думаєш?

П е т р о. Заставив він мене на старості сльози гтроливати!

П а в л о. Із сльоз нема пуття, а ми поїдемо та уб'ємо його.

П е т р о. Не знаю, як вам і одказати на се: просити вас — скажете, що оступаюсь за ізраднка! Панове! Я ваш гетьмаи: ви самі мене вибрали — я зложу з себе гетьманство, бо гетьману не пристало вам кланяться. Ні, панове, я не гетьман ваш: я простий козак, старий, чахлий — я прошу у вас: змилюйтесь надо мною!

А н д р и й. Як?

П е т р о. Не робіть мене навіть безщасним! Не убивайте мого сина! Коли вже він став такий зрадник — я й сам бачу... поїдемо до його, він покається, він посоромиться батька свого рідного! Панове... він таки наш чоловік! Далєбі! Бачите, у мене нема ні роду, ні племені, він у мене один одним, та й того хочете у мене відняти!.. Та лучше ви мене преж убийте, щоб і до моїх ушей не доходило, що його на світі немає! Панове! що якби ваш син так... пожаліли б... так і мені! Пожалуйте його: за сєє вас і Бог не

зоставить, що ви мені, бідному, уважите!.. Нащо ж ви мене і гетьманом вибрали, коли останню радість хочете одняти?.. Першой раз простити можна — а я сам з вами поїду. Далебі, він оп'ять буде вірний наш! Коли вже на його не хочете положить ласки, надо мною змилюйтеся!..

А н д р и й. Бач! Таких зрадників багато буде, так усіх без хлости й залишати?

П е т р о. Та я йому сам перед вами таку дам хлосту, що не дай Боже! Та ви самі хоч як його покарайте, хоч у глибку на скільки запріте, все що хочете — він на те заслужив — все, тільки до смерті його не забивайте! Хіба вам хороше буде, як я на вас цілий вік жалкуватимуся? Коли я не вгоден вам, я хоч зараз оддаю булаву свою; і не хочу, і цур йому і пек... Вибирайте собі кого знаєте, тільки мого Саву не забивайте!.. Він же колись був такий хоробрий і такий приязний і до віри, і до людей! Тепер-то я вже бачу: на що погані люде не призведуть? А він собі молодий!.. Одхлостуєм його та й привеземо додому... Я його тоді держатиму! Панове мої ласкаві, нехай уже тоді, як у другий раз що затіє — тоді я не тільки вас не стану просити — сам перед усіх приведу та так своїми руками голову й відсічу! А тепера уже змилюйтеся, простіть, пожалійте свого гетьмана!

П а в л о. Бачите, як він жалібно просить! Треба його пожаліти. Він чоловік добрий, та ми самі вибрали його гетьманом. Ну, панове, ми пожаліємо його! Так, пане гетьмане, для твоєї милості можна, да тільки щоб ти його одхлостував.

П е т р о. Далебі, одхлостую... Самі, кажу, що хочете робіть, тільки до смерті не забивайте.

П а в л о. Треба пожаліти гетьмана; та і Сава був чоловік — молодець. Так, вельможний пане гетьмане; тобі ми зробимо вслугу. Гарно, панове!

Н е с к о л ь к о г о л о с о в. Гарно!

П е т р о. О, спасибі вам! О, дай вам, Господи, усякого добра, і вам, і дітям вашим!

Д ж у р а (входить). Прихали посланці од запорожців...

П е т р о. Кому угодно, панове? От бачите, сього я і дожидався!

Уходить. За ним Павло.

СЦЕНА IV

И г н а т (хочет йти). Щасливо, панове!

А н д р и й. Куди ти?

И г н а т. А що мені з вами тут робити? Хотів я вам добра, так ви мене не слухаєте! Біг з вами! Будете каяться і про мене згадуватимете, та пізно буде!

А н д р и й. Я не соглашавсь простити і не хочу.

И г н а т. Так бач, ви сього Павла слухаєте! А того не бачите, що він із гетьманом заодно! От він і мені не йме віри, і на хрест мій великий не поважає; каже, що я ізбрехав. Що ж, коли я збрехав, так нехай і збрехав!

О н и с и ф о р. Ні, пане Ігнате, як? Ми тобі віримо!

С т е п а н. Ну, а що ж ти тепер нам порадиш?

И г н а т. Я вам нічого не буду радити: я тільки спитаю вас, чи можна простити і пожалувати зрадника, бісового сина, невірного, онцихриста, знахаря, вовкулаку, що із чортами запанібрата? Та ще у бісового сина аж жишки трусяться, як би нам лихо та

напасть ізробити. А! ну, як ви на се скажете?

С т е п а н. Та воно так, та батька жалко.

И г н а т. Батька жалко! А сього ще до пуття не знаєте, що у того батька на думці. Чого він нас так забавля? Чорт його віда! Може, він сам із сином заодно!

С т е п а н. О ні! Він, здається, чоловік добрий.

И г п а т. Добрий, щоб йому добра не було! Ну, та нехай... Нехай і добрий, як ти кажеш,— нехай буде по-твоєму! Він каже: "Я йому дам хлости, коли хочете, перед моїми очма його самі поб'єте. Так, та трошки не так! Нехай би той Сава простий чоловік був, а то він знахар, а жінка у його чарівниця... Що ти нечистій силі дошкуляеш? Що ж, що ми його поб'ємо, а він із своєю відьмою такого лиха нам наробить... Тоді самі не раді будем, що й побили! Тоді вже навірняка пропадемо. А що ви на се скажете?

А н д р и й. Ну що ж, панове; не можна його пожалувати. Ніяк не можна: коли б він не такий, а то бач... Ніяк не можна! Як скажете?

В с е. Цур йому! Смерть йому умісті з його відьмою!

И г н а т. Оце так! А щоб той сидий з своїми хлипами вас не турбував, то одберемо собі козаків та порадимо, кому їхати, та сьогодні увечері й гайда!

А н д р и й. Ну, хто поїде? Я їду.

М и к и т а. і я.

И г н а т. Ти, Грицько?

Г р и ц ь к о. Як же?

И г н а т. Ничипір?

Н и ч и п и р. О, як би я ще не поїхав! Мені пуще то, що у бісового сина худоби до чорта.

М о с и й. Та вона у його нечистою силою воня, Хай їй цур!

Н и ч и п и р. А ми її свяченою водою обіллємо. От нечиста сила і одлигне!

С т е п а н. І я ж поїду: мені от як хочеться подивитися, як нечиста сила із сучи відьми к злидню піде.

И г н а т. Поїдемо, поїдемо. Сьогодні увечері до мене, усе ізготуємо та й гайда.

Г о л о с а. До зобачення, пане Ігнате.

И г н а т. Щасливо!

Козаки расходятся.

Га-га! Буде і нашому тижню свято!

Появляється Л и с е ц к и й и, озираясь, подходит к Игнату. Игнат показывает ему знаками в ту сторону, куда ушли козаки, берет его за руку и скоро уходит.

Действие четвертое

СЦЕНА 1

В доме Конецпольского в Немирове. К о н е ц п о л ь с к и й, С а в а. Конецпольский потчевает Саву вином.

К о н е ц п о л ь с к и й. Ну, хоробрий козаче, вип'ємо лишень! Я знаю, що у тебе такого нема дома.

С а в а. Ми, українці, жити у розкоші не звикли. Не тим сее вино мені добре, що смачне, а тим, що дорога для мене приязнь та ласка твоя. (Выпивает). Щоб тобі Господь віку прибавив!

К о н е ц п о л ь с к и й. Дякую. Ну, думав таки я, коли ми з тобою воювали, що вино умісті питимемо? А здорово ти нас дошкуляв!

С а в а. Що було, то за вітром по воді поплило: нащо прошле згадувати! Не противу тебе та й не против короля ми воювали, а против неправди. А я, пане, ніколи вам не ворогував, а хоч коли, так усе бажав, щоб між нами ладно було.

К о н е ц п о л ь с к и й. Правда. Тоді се й було. Тепер, бач, ти покався, так і ми простили тебе. О, коли б усі такі покорливі були!

С а в а. Мені б самому ніщо так не приязно, якби ми помирилися і один другого, ляхи й козаки, за братів щитали.

К о н е ц п о л ь с к и й. Не за братів — за панів, бо все-таки ми старіш од вас. А що я тобі зараз подам, то ти довго мені будеш винуватий, щоб такою приязною новиною мене на оддячку привітати. (Вынимает бумагу). От, мій коханий Саво, із Варшави мені лист прислали. Ти знаєш, що я писав об тобі, що ти прийшов до нас і прохав визволить тебе од козацької злоби і обіщався нам вірою й правдою служити; і що ти чоловік розумний і дотепний, і так як нам треба супротив бунтовників, що своєю волею собі гетьмана вибрали, другого гетьмана поставити, то я — як ми тоді й радилися, сам знаєш — і писав, що не знаю, мов, нікого, окрім тебе, щоб кому можна було булаву уручити. Тепер мені відписали з Варшави, що нехай буде по-моєму, і сам круль нарік тебе гетьманом війська козацького.

С а в а. Вірою й правдою служитиму мому добродітельові.

К о н е ц п о л ь с к и й. Та велять мені ще, окрім тих козаків, що нам вірні zostалися, іще чотири тисячі ляхів відправити, що з їми ти уговорив бувтовників та на законне, Богом і королем наречене своє панство уступив.

С а в а. Що мені король наказує, то усе к його честі і славі робити маю.

К о н е ц п о л ь с к и й. Та ще писав я про те, що бунтовники батька твого рідного гетьманом поставили; на се відписали і мені, що коли його візьмуть, то йому ніякої кари не буде. Круль добре твою віру й правду бачить, бо ти й батька не жалієш, аби тільки вволити волю його милості. Тим тобі сее уважається!

С а в а. За се вічно Бога молитиму за його крулевську мосць...

К о н е ц п о л ь с к и й. От і все. Та ще велять мені з тобою умовиться.

С а в а. І без умови, пане, служитиму я просто; не прийшов би я до вас, коли б вам лиховав.

К о н е ц п о л ь с к и й. Ти чоловік добра душа, я знаю се. Тільки те, що наказують, треба уважить. А се, бач, щоб я тебе до присяги привів, що ти будеш вірний послужник Посполитій!

С а в а. Хоч я і без присяги у вірності не змінюсь, та присягнутися у правді не гріх. Добре, пане.

К о н е ц п о л ь с к и й. Іще одна умова: круль і рада наша хочуть, щоб ти

заприсягнувся, що усім зусиллям будеш унію на Україні вводити і волею і неволею заставлятимеш козаків бути нашими, щоб вони свою шизматицьку віру покидали, а унію приймали. У сім тобі треба нам присягнутися. Воно, я знаю, і без того ти б сєе робив, і без присяги, та все треба, щоб діло до діла було.

С а в а. Унію, пане?

К о н е ц п о л ь с к и й. А що? Ти сам знаєш — без сього не можна. Не лиха ми вам хочемо, а добра, щоб і ви, як треба, Бога чтили і царстве небесне з нами залучали!

С а в а. Ні, пане: я своїй вірі не зрадник.

К о н е ц п о л ь с к и й. Як се?

С а в а. Тілом і душею радніш я вам служити, а на свою віру війною не піду. Я сам хотів прохати сеї одної ласки, щоб нашу віру не давили, а тут іще на мене самого накладають, щоб я своїй вірі ворогував. Ні, пане, як хочеш, цур тому й гетьманству! Моя віра мені над усе дорожче.

К о н е ц п о л ь с к и й. А коли так, чого ж ти і прибулдив до нас?

С а в а. Королю своєму законному прийшов я служити, а не віру свою отцевську й дідівську зрадити!

К о н е ц п о л ь с к и й. Граться з нами захотів, хлоп?

С а в а. Буде твоя ласка, не гнівайся на мене, що я тобі казатиму: я чоловік простий і казатиму просто. Може, коли не так здаватиметься, та я знаю, що ти пан добрий і милостивий, вибачатимеш мене! Сподіваючися, що ти мене не залишиш і що, може, чим услужу своєму королеві, я прийшов до тебе. Ти, дай, Боже, тобі здоров'я, усім наділив мене і своєю милістю потішав; живу я з твоєї ласки, і ні в чім мені жалкуватися. Тільки служити вам вірою та правдою, та дякувати вам од щирого серця, та Бога за вас благодіяти! Але, пане, я не прийшов до тебе, щоб ми, мов купці на ринку, об своїй вірі торгувалися. Ти ж, пане, сам чоловік і розумний, і вчений, уваж сам. Воно правда, против сього нічого казати, що наказують, то треба сповняти, але так... З твоєї мислі, з твого щирого серця, скажи мені, пане... як тобі здається се, що нас так налігають та втісняють? Що, хіба ми нехристи, бесурмени? Усе така ж віра! Що ви Богові та Спасителю молитесь, що ми — усе рівно! Що ви святих божих чтите та шануете, що ми — усе однаково! Один Бог, одна християнська віра — за що ж нам така напасть? За що нас, бідних, так зневажати? Далєбі, не знаєш, що ви робите з нами! Не було б у нас ні чвар, ні бунтів, жили б ми як брати рідні із собою, коли б ви нас хоча як людей важили! От бач, старі люде кажуть: за покійного короля Стефана... Аже ж як ми вірно служили йому, і нічого поганого тоді не було! А тепера... Господи мій милостивий! Далєбі, як ти знаєш собі, а я правду говорю — воно так! Ми б вам вірно служили, коли б ви на нас лиха не покладали.

К о н е ц п о л ь с к и й. Досць! Шизматика нічого слухати. Роздобаривать з тобою — воду товкти.

С а в а. Шизматика, пане! Отак у нас робиться: ви нас лаєте шизматиками, ми вас недохристиями. А нема нічого із сього доброго, пане! Ще й пострікаєте, кажете: бунтовники. Ми не шизматики і не бунтовники. Ми не шизматики: наша віра

християнська, свята і непорочна; віруєм ми в Господа Ісуса Христа, і матір його пречистую, і святих його, віруєм так, як діди наші віровали, і зостанемось кріпкі у тій вірі, що хочете ви з нами робіть! Дай, Боже, щоб і діти наші так же вірили! А що ми не бунтовники, то то ж я тобі скажу: хіба ми вам вірно не служили? Хіба ми вас од ворогів не боронили? Скільки разів бусурменів од вас відгонали? Скільки разів супротив москалей ми вам поміччю помагали? Подивітесь лишень у старосвітські описи ваші, чи нема там козацької слави? Чи не проливали ми за вас своєї крові? Чи відмагалися ми коли-небудь вам служити? А яка за се була дяка? Що скажеш, пане? Що нам тепер од вашої неправди нікуди діваться! Що нам ніде голови прихилити! Що нам не дають молитися Богові! Що нами, як скотиною, помикають! Так ще й кажете, що ми й такі й сякі, і бунтовники, і розбійники! Ніколи б ми не бунтували, коли б ви з нас не глумовали! Так, пане, хоч гнівайся, хоч що хочеш роби — твоя воля, твоя міч — а я правди казати ні перед ким не побоюся!

К о н е ц п о л ь с к и й. Що ж він тепер думає починати!

С а в а. Що ти прикажеш, пане, я у твоїй господі. Волю маєш мене у кайдани залити та у Варшаву відіслати, нехай там мене смерті предадуть: мені та потуга буде, що я за свою віру загину!

К о н е ц п о л ь с к и й. Коли б із іншим, я б справді теє учинив. Тебе я поважаю за твою дотепу та завзяття. Я тебе не гаятиму. Іди собі, тільки од мене більш ласки не сподівайся! Що я тобі дав, усе беру назад, бо ти не хочеш уволити волю королевську!

С а в а. Ти мени подарував — твоя воля й назад узяти. Все твоя воля, пане.

К о н е ц п о л ь с к и й. Що ж? Ти думаєш, оце тобі й лучче буде? Від козаків ласки не сподівайся! Вони вже давно смерть тобі нарікли!

С а в а. Се я знаю. Та що ж тут? Крий Боже, я не боюсь смерті! Візьмете мене ви — мені те легко буде на душі, що за віру свою доведеться вмерти: уб'ють мене козаки — я весело мушу умирати: знатиму, що за короля свого предаю душу!

К о н е ц п о л ь с к и й. Ну йди, я тебе не держу!

Вх о д и т с л у г а.

С л у г а. Приїхав до папа Сави Хомка, та такий запирханий! Нишком щось має панові сказати.

К о н е ц п о л ь с к и й. Нех сюди прийде!

Вх о д и т Х о м к а, оглядываясь.

С а в а. Не ховайся, Хомко, кажи правду, чо ти?

Х о м к а. Пане, лихо нам приходиться! Край твого двора блукають козаки, усе визирають з-за лісу. Жінка твоя боїться, не знаєм, що й діяти; поспішай швидче, пане!

К о н е ц п о л ь с к и й. А що? Оце ж вони почули, де ти, та й приїхали убить тебе!

С а в а. Божа воля!

К о н е ц п о л ь с к и й. Послухай, Саво! У мене є війська довіль! Положу на тебе милость! Тільки змовимось (лаская его), ну, Саво, на уговор — рядну! Ну!

С а в а. Ні, пане, твоя воля, сього не буде!

К о н е ц п о л ь с к и й. Що ж? Ти пропадеш! Вони тебе заб'ють, дарма що твій

батько над їми панує. Він первий підніме на тебе руки. Хоч ти й проситимешся, так не змилюються.

С а в а. Проситься мені шкода! Я умру, яким уродився. Ні до кого у вік свій не уклоняв, так і перед смертю не поклонюся.

К о н е ц п о л ь с к и й. Пропадеш, Саво! Лучче підпишись отут та й іди собі з громадою.

С а в а. Ні, пане, далебі, ві! Сказав, що сього не буде, так і не буде!

К о н е ц п о л ь с к и й. Та ти ж пропадеш! Такий молодий, хоробрий, у тебе жінка, і син, кажеш, є маленький! Саво, мені тебе жалко: пожалуй сем'ю свою!

С а в а. Коли вони живі зостануться, Біг їм буде отцем! За сиротою, кажуть, Біг з калитою. Він милосерд, на його сподіватися треба! Коли ж і їм смерть буде, то ж божа воля!

К о н е ц п о л ь с к и й. А, та який же ти непокірливий! Вчепивсь за одне, так одне те й твердить. Коли ж так, далебі, мені тебе жалко — заставайся поки у мене.

С а в а. Твоя воля і пустить мене, і не пустить; тільки коли ти мене пускаєш, то я по своїй охоті не зостанусь: у мене сім'я, покидати й гріх.

К о н е ц п о л ь с к и й. Ну, іди! Хто не слухає тата, хай послухає ката! Іди — я тебе не гаятиму!

С а в а (помолившись Богу). Спасибі. Прощай, пане, може, не доведеться більш бачитися, дай, Боже, тобі, що в його просиш, і сем'ї твої; дай, Боже, королеві нашому щастя і славу, і всім добрим людям дай, Боже, долю добру!

К о н е ц п о л ь с к и й. Іди собі к злидню.

Сава с Хомкою уходят. Конецпольский стоит в задумчивости. Входит

Л и с е ц к и й.

СЦЕНА II

Поле, лесок. Из кустов вытекает источник. С а в а и Х о м к а едут верхом.

Сава (поет песню).

Вилинула галка з зеленої балки:

Сіла-пала галка ва зеленій сосні!

Вітер повіває, сосенку хитає!

Не хитайся, сосно: мені жити тошно!

Не ламайся, гілко, мені жити гірко!

Нема в мене роду, ні отця, ні неньки,

Покинули мене і брати ріденькі!

І брати рідненькі і вірна дружина:

Один сиротина, як в полі билина!

Хомко, набери лишень мені води от як пити хочеться!

Х о м к а слезает с коня, набирет воды. Сава выпивает.

С а в а. Хомко!

Х о м к а. Чого, пане?

С а в а. Бачиш ти ондечки широку долину: он-он меріє, кругом ліс, по ліву руку річка?

Х о м к а. Бачу, пане.

С а в а. Там колиєз відомщав я за Острияницю ляхам, там колись клювали тіла їх орли та ворони, а я з своєю кравчиною вертався додому: били у котли, сурмили у сурми, весь люд зустрічав мене, усі кричали: "Ай Саво, богатир Сава!" Тоді мені й пісню проложили. Тому вже два роки, а швидко пройшли! Ще, мабуть, zostалися сліди мої на тій долині, zostалась і пам'ять моя у ляхів, а слава моя, що я там залучив — за вітром полетіла... Поїдемо, Хомко?

Уезжают.

Действие пятое

СЦЕНА I

К а т е р и н а и М о т р я тільки что купали дитя. Катерина, обвивши кладет его в колыбель. Мотря выносит воду.

К а т е р и н а. Ох, Боже ж мій! Та як же мені страшно! Коли поїхав Хомка, а досі Сави немає!

М о т р я. Та воно, кажуть, далеко!

К а т е р и н а. Ох, та як же я ізлякалася! досі усе так і труситься!

М о т р я. Та куди ж воно пішло?

К а т е р и н а. Та хто його зна! Як я встала, так щось забовваніло біля ліса...

М о т р я. Спаси, Господи! (Выходит за дверь).

Слышно карканье ворона.

Катерина. Що це?

М о т р я. Геманів крук! Тричі уже зганяла з бовдура, оп'ять сів було!

К а т е р и н а. Ох, се ж воно та недаром!

М о т р я. А оту ніч — так сова те й зна літа коло хати та все угука!

К а т е р и н а. Щось воно та є! Мотря, далебі, се недаром! Коли б хоч Сава швидше!

СЦЕНА II

К а т е р и н а сидит на лежанке и колышет дитя. С а в а приходит. На лице его заметно глубокое душевное волнение.

К а т е р и н а (бежит к нему). Саво, мій миленький! Ну, насилу я тебе діждалася! А тут таки напасть — з усім було біда приходилась без тебе.

С а в а. Що, мое серденько?

К а т е р и н а. А що? Сиджу отам сама собі та й колишу дитину; тільки ненароком зирк у віконце, аж там щось замеріяло, та таке страшно... Я так ізлякалася... Само у козацькій одежі, а лице так схоже на Ігната Голого.

С а в а. Ні, моя милая, се тобі так здалося. Чого вони сюди зайдуть? Не принесе їх нечиста мати. Та на Ігната Голого, ти кажеш?

К а т е р и н а. Еге!

С а в а. Якби Ігнат Голий, так би я і не боявся.

К а т е р и н а. А я так так його боюся, що не дай, Боже! Ото колись він мені уві сні

приснився: наче йде до мене, та простяг руки, та й хоче мене обняти, а я од його... Та так мені страшно стало, що коли прочнулась, так перевернутись на другий бік не посміла! Мені усе здається, що коли-небудь він нам лиха завдасть.

С а в а. Ні, моя мила, віч не такий; ми уп'ять помирилися, і я писав до нього, а він до мене. А тобі, либонь, без мене страшно?

К а т е р ч н а. Страшно, мій миленький! Як ти куди поїдеш, так мені стане так, що хто його знає як. Усе б то плакала та журилася хтозна-чого! Як бачу тебе окрай себе, що ти зо мною, так тоді тільки мені й легко, й весело, а як тебе немає, так така туга та нудьга нападе, що сама не знаєш, що б собі і заподіяла! Чого ти все так часто у той Немирів їдиш?

С а в а (со вздохом). О моя Катю, більш, мабуть, ніколи не поїду.

К а т е р и н а. Та таки й не їди! Як таки тобі не жалко мене саму zostавляти! і маленька дитина тебе до себе не тягне. Мені якби днів зо два його не побачити, так я не знаю, що б тоді зо мною і було!

С а в а (целует дитя). Кришечко моя! Синочку мій! Ох, тяжко-важко мені на серці. Здається, що я вже послідній раз лащу мою крошечку. Катю, моя Катю, ти плачеш!

К а т е р и н а. Сама не знаю, чого сльози ллються! Дивлюсь на тебе, що ти такий став смутний, та й заплакала.

С а в а. Ох, Катерино, погано на світі! Хто його зна, нащо се Бог так учинив; безпереч усе горе та смута; інший раз голову б собі розбив — та ні, усе є щось таке, що не пускає, усе-таки знайдеться таке, що і серце потіше, поневолі і горе забудеш, і світ божий оп'ять стане світ білий та хороший. Катю, Катю! дай мені свою рученьку, підійми головку, подивлюсь я у твої очі! Катю! (Обнимає її). Сонечко моє ясненьке! Як мені біля тебе сидіти любо! Як мені на тебе дивитися мило! О моє сердечко! А вже що надворі діється, у світлиці забудеш! Як не суйся біда, куди не жени вона, а біля жінки та дитини нічого вона не зробить. Усе-таки буде серцю розвага. (Встрепенувшись). Боже мій милий! Якби ти знала... така кручина! Вона мене зв'ялить, зсушить, із'їсть, бісова! Ви, жінки, не знаєте, що бува іноді на серці у чоловіка! Вам, як миленький вас любить, та дитина здорова, та дома усе гаразд, так вам і журби нема. А нас, якби ти знала, яка наша натура, Катерино!

К а т е р и п а. Що се ти кажеш, Саво? Я нічого й не втямила, що ти й казав мені.

С а в а. Куди не підеш, усе люди! Тому тільки життя на світі, хто з їми у ладу. Той тільки щастя бачить, хто до їх покірливий. Я не вмю з їми жити, не вмю їм коритися — ще не тее: хочеться, щоб то старшим бути над усіма!.. Ізмалку я нікого не слухавсь, дитиною хотілось розумніш над старих бути. Що ж? Як ув'язалась суча недоля, та і не одчепиться... Жене мене сам не знаю куди! Твоя воля, Боже! Що буде, то хай по-твоєму буде! (Смотрит с нежностью на дитя). Нащо ми тебе на світ породили, мій малесенький! Тепер ти собі лежиш, нічого не знаєш; прийде пора, хто зна, що тобі доля нарікає! Не дай, Боже, того, що твоему батькові!.. (Катерині). Послухай, Катерино, що, як нас відсіль виженуть і нам прийдеться блукати, одберуть у нас усе, ми мандруватимемо з кутка в куток... що тоді?

К а т е р и н а. Що ж, воля Божа! Бач, який ти! Казав, чого я така боязлива, а сам як сумуєш! Що ж мені, крий Боже, хоч яке нещастя, я все терпітиму, аби з тобою нерозлучно бути!

С а в а. О, мое серденько! Одним одна моя радість на сім світі! Так, терпітимемо, Катю, коли доля терпіти веліла!.. А все мені щось на серці трудно та нудно! (Обрачається к дитяти). Заснув мій маленький! Нехай спить! (Целует и ласкает его). Який гарячий! Мій синочок мій маленький! Васю, Васю! Цитьте, не стукайте, нащо його будити? (Качает колыбель). Люлі, Люлі! Вибачай, Катерино, що я твоє на себе беру. Адже ж ти знаєш, моя мила, що як голубка полине, так голуб діточки годує! Так і ми з тобою, моє серденько! (Целует ее). Ніяк не налюбуюсь, дивлячись на тебе; не наamilуюсь з тобою! Хоч до смерті милуватимуся — усе здаватиметься, що мало! О, чого ти така смутна? Ач які очі заплакані! Не журись, моя душенько.

К а т е р и н а. Та як же мені не журиться, коли ти журишся. Бач, тут іще щось недобре під нас підліза!

С а в а. Не бійсь, моє серце, нічого не бійсь: поки я з тобою... усе гарно буде, Я сам не знаю, чого мені сумно так було... тепер пройшло! Я от який веселий! Гей, Хомко! Піди лиш у пивницю та принеси горілки та меду. Увесь вік свій не пив горілки, тепер нап'юся... далєбі, нап'юся! Не знаю сам, перед чим дуже так захотілось. Та й бісова, онцихристова журба... Чого вона справді так ув'язла? Стривай! Я її вижену.

Х о м к а приносить горілки и меду.

Оце так до діла!.. (Пьет). А, суча, яка гірка! Як се й п'ють багато! Випий лиш ти, Катю.

К а т е р и н а. О ні, цур їй! Я одроду не пила і не знаю, яка вона й є.

С а в а. Та й я сам не пивав її ніколи. Тепер тільки так... Тим що і я був колись козак! Колись!.. А того, що було колись, того нема уже і не буде! Геть, дияволова журба! Щоб тебе пранці з'їли! Випий-бо, Катю!

К а т е р и н а. Далєбі, не хочу, дай лучче меду.

Сава подаєт ей меду, Катерина пьет, дитя просыпается.

От бач, дитину годувати треба.

С а в а. За твоє здоров'я, Катю! (Поёт).

О, щось мені, братці, горілка не п'ється,

Печаль коло серця, як гадина, в'ється.

Нехай вона в'ється, вона увійметься,

Тоді увійметься, як добре нап'ється!

От і повеселіло. Гарна пісня, Катю?

К а т е р и н а (улыбаясь). Як же.

С а в а (обнимает ее). Сміється моя Катя, моє серце. Ач, які у тебе очі карі та ясні, дай поцілую!

К а т е р и н а. Стривай,— дитина! (Целует Саву потом дитя).

С а в а. Воно оп'ять уснуло. Полож, нехай спить собі у колисці. Не руш, положи!

Мать кладет дитя, Сава целует Катерину.

К а т е р и н а. Буде вже.

С а в а. Чого там буде, коли пити навчаюсь. Козаки наші навчаються пити у таборі, а я так у світлиці з жінкою. Хаха-ха! Оце так! Сава Чалий горілку п'є! Треба записати той день, коли почав. Стривай! І ви нап'єтесь сьогодні, чуєш, Хомко? (Садиться к столу и пишет).

За сценою раздається сильний шум, Хомка стремглав выбігає из светлицы. Сава бросает перо из рук. Катерина подбегает к окошку и с криком отскакивает.

С а в а. Що там?

К а т е р и н а. Лишечко!

С а в а (глядит в окно). Що се? Либонь, наші козаки! Чи чорти, чи що? Чого вони пруться, аж ворота ламають? Чого воин од мене хочуть?

За сценою слышны голоса: "Пустіть нас! Старих товаришів! Пустіть нас!"

С а в а. Оце ще!

СЦЕНА ІІІ

Двери отворяются: входят А н д р и й, М и к и т а, Г р и ц ь к о, С т е п а н и д р у г и е к о з а к и.

М и к и т а. Здоровенький собі живеш, пане Саво! Як ся маєш? Що, пане Саво, признав нас?

С а в а. Як не признать старих товаришів? Ну, що скажеш?

М и к и т а. А що скажемо? Бач, ми тебе одвідати приїхали. Як ти тут живеш собі? Огидло вже без тебе. (Увидев Катерину). А, здорова була, моя пані!

Мати тобі чолом наказує. А що, пане Саво, мабуть, несподівані гості приїхали? Чим їх привітаєш?

С а в а. Жалко мені, що ви опізналися, мої друзяки. А то от Господь дарував сина, ви б у мене на хрестинах погуляли, коли б преж сього тижнів за три сюди приїхали. Буде ваша охота, призволяйтеся — у мене є ще недоїдане та недопиване...

А н д р и й. Гарно ж ти нас привітаєш! Ні, пане Саво, не пити і не гуляти прийшли ми до тебе, а тебе розщитати!

Н и ч и п и р. Еге! Лагодись лиш, пане Саво, скоріш, та веди нас у комору свою, що збудував для своєї худоби, та отдавай нам ті подарунки, що ми тобі колись підносили.

С а в а. Я заплатив за їх. Тоді, як під Немировим отут недалеко за вас бився. Тоді я заплатив за їх своєю кровію. Якої ще худоби вам треба? Є у мене худоба, та не з вашої ласки надбана... Не я вам, а ви мені були винуваті, так ви вже мені заплатили,— тоді, як надо мною познущалися, тоді ви мені заплатили.

А н д р и й. Правду кажеш ти, що ми були тобі винуваті. Ми тобі й досі винуваті, і оце прийпіли з тобою розплатитися. За твою окаянну раду та бісовське лихо, що ти на нас усіх замишляв, ми не заплатили тобі. Розщитаємось лишень, пане Саво!

С а в а. Кажіть напрямки, розбійники, ви хочете мене вбити?

Г р и ц ь к о. Ні, пане Саво, ми ік тобі на хрестини приїхали.

С а в а. Надвоє баба ворожила! (Обнажает саблю).

Н и ч и п и р. Бач, який бойкий. Ану лишень покуштуй оцієї, (Бросается на Саву с

копьем).

Сава ударом сабли перебивает древко и сваливает Ничипора с ног.

Одолила дияволова сила!

А н д р и й. А, бісів сии!.. Зодорово йому диявол помага!..

Все козаки, перекрестившись, бросаются на Саву. Сава с отчаянным видом долго махает саблею, которую, наконец, Андрий выбивает. Сава, подпертый со всех сторон копьями, опускает руки.

Г р и ц ь к о. А що? Годі тобі вередовати! Заколемо його!

К а т е р и н а (которая во все это время бледная и оцепенелая стояла позади Савы, бросается из стороны в сторону). Ох, моя матінко! Ох, Боже ж мій!.. Та спаси ж нас, бідних!.. Ой!

С т е п а н. Відьма, відьма! Дивіться!

К а т е р и н а. Саво, мій Саво!..

С а в а. Боже милосердий! Твоя воля небесная! Не zostав моєї жони та дитини! Прости мене за гріхи мої Не покинь сиріт твоїх!

И г н а т Г о л ы й (врывается в двери). Чого ж ви закуняли над їм, братці? Хіба не бачите, що вона вже шепче... Уже й хмара наводить... Ну, отак його... (Прокалывает Саве живот).

Катерина в исступлении бросается в окно.

А н д р и й. Оце тобі, бісів син, знаєш тепер, як свою родину зрадить!

Все козаки колют Саву с приговорками.

К а т е р и н а. Ой! (Бросается из окна к Саве).

С а в а. Прощай, мо-я Ка-тя... (Умирает).

К а т е р и н а. Ох, дитина, дитина...

И г н а т Г о л ы й (подбегает к Катерине). Катерино, будем любитися... Я тебе обороню...

Катерина бьет его кулаками.

И г н а т (притворно падая). Ох... відьма!.. Не зділєш...

Все устремляются с копьями на Катерину.

Пропадаю...

А н д р и й (колет Катерину). А, бісова, уміла чарувати; мабуть, козацького сина і чари не беруть!..

И г н а т Г о л ы й (встает и колет ее вместе с прочими с адскою радостью). А, добравсь я до тебе!..

К а т е р и н а. Си-нку!.. (Умирает).

Между тем Мотря схватила дитя и отдает Хомке, который стремглав выбегает.

Н и ч и п и р (подходит к колыбели). А, те ще маленьке! Там такі пелюшки багаті!

А н д р и й. А що, і його хіба?

С т е п а н. Атож! Коли мати відьма, так се вже й воно чорту предане! Та воно таки й нехрещене!.. Далєбі, нехрещене!..

А н д р и й. Ану, хлопці, того байстрюка! Ну, швидче!

Козаки бегут за Хомкою.

С т е п а н. Ну, слава тобі, Господи, рішили супостатів! Праведно сказано, що Господь милосерд. Вже хоч як не прись дияволова сила, а хто з благословенієм божим супротив її піде, так хоч як, а все-таки одоліє.

А н д р и й. Вічно будем ми дякувати пану Ігнату: він дияволову силу поконав! йому й слава, йому і честь.

Г р и ц ь к о. Та що ж, як ти хочеш, Ігнате, а я і преж пропідав про се. Далебі, се я знав усе, пане-брате!

И г н а т. А коли знав, так чому ж не сказав?

Г р и ц ь к о. Та я ж казав!

И г н а т. Так?

Г р и ц ь к о. Та, мабуть, що так!

А н д р и й. А що, панове, послухайте лиш мене. Уже Чалому над нами не гетьманувати: він і сам не схоче після того, що ми йому нарobili. Виберімо лиш собі пана Ігната Голого!

Г р и ц ь к о. А що? Хіба достойнішого нема?

С т е п а н. Він диявола одолів!

В с е. Так, так!

И г н а т. Що се ви задумали?

Слышен шум за сценою.

Ге, дивіться, мабуть, батько!

А н д р и й. Нехай почоломкається з сем'єю своєю!

СЦЕНА IV

П а в л о с к о з а к а м и и Л и с е ц к и м. Х о м к а возвращается с дитятью.

П а в л о (в ужасе зак рывая ?лаза). Боже мій міцний! Ог що нарobili! Вовкулаки! І дитину маленьку, невинну!.. І ту хотіли убить було!.. Боже мій праведний!

И г н а т (в сторону). Лишечко!

П а в л о. А, ти тут! добре! Може, пане Ігнате, другого зрадника треба покарати!

В с е. Що се? Що се?

П а в л о. Шалені! Поплелись з їм здуру, як з дубу. А ми з паном гетьманом полонили ляхів, що їхали Саву обороняти і поспішали зупинять вас, та ні, пізно! За що ж ви жінку убили? Нехристі! А се все він! Ану лиш, кажи ти, ляшку!

Л и с е ц к и й. Ви загубили Саву за те, що він до нас був приятний, а Ігнат Голий іще більше вас зрадив. Коли у Сави Чалого і думки не було до нас приїздити, він усе звіщав пана Конецпольського. Він і Саву на се підмовляв, і мене до його проводив. А після того й на Саву писав, що він обманює Конецпольського. Ігнате, чи пізнав мене? Коли виїздили із Терехтемирова, я був у тебе і ти мені казав, що таки Саву згубиш, а ми щоб нехай вас стерегли і всіх старшин переловили; іще ти й сам боживсь мені, що у сім ділі помагатимеш. Що? Відрікатися станеш?

И г н а т. Я тебе і не знаю, і ніколи не бачив!

Л и с е ц к и й. Е! а оці листи не ти писав? Дивітесь, панове! (Показує бумажки).

Все стоят остолбенелые от удивления.

Г р и ц ь к о. А що? не казав я? От щоб мені тее та сеє, коли я та не пречував оцього! Тим-то він мені так і вадив! Еге! Я вже коли що знаю, так воно так і буде!

И г н а т (на колених). Панове мої! Се хтось підписавсь під мене. Крий Боже! Я сього не знаю! Щоб я луснув, щоб мене чорти живого розшматували, коли я що знаю! (Креститься). От щоб мому батькові і матері казна-що було, коли оце правда!

В с е. Брешеш! Ізрадник!

И г н а т. Ой, простіть мене, батечки! Виноват! Далебі, се нарошно на мене! Отже я всім скажу: щоб увесь рід мій чорти взяли, коли я винен! Велике слово! Не буду! Простіть!...

П а в л о. Чорт!

И г н а т. Ой, пустіть душу на покуту!..

П а в л о. Нема покути для диявола! Здихай, шельмованець! (Ковет его).

Все устремляются на Игната и поражают его копьями. Игнат с глухим стоном умирает.

С т е п а н. Обніс сучий син неповинних. Ох! покарає нас Господь за се! Гетьман наш бідний! Що ми йому й казатимемо!..

За сценою слышен пронзительный крик. Вбегает П е т р о Ч а л ы й. Убийцы потупляют глаза в землю.